

ΕΘΝΙΚΟ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ
ΣΧΟΛΗ : ΝΟΠΕ ΤΜΗΜΑ : ΝΟΜΙΚΗΣ

ΤΟ ΣΥΝΤΑΓΜΑ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΑΣ ΣΠΑΡΤΗΣ

ΜΑΘΗΜΑ : ΕΦΑΡΜΟΓΕΣ ΔΗΜΟΣΙΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ
ΔΗΜΗΤΡΟΠΟΥΛΟΣ ΣΤΑΥΡΟΣ
Α.Μ. : 1340199811591

ΑΘΗΝΑ 2004

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ

ΤΟ ΣΥΝΤΑΓΜΑ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΑΣ ΣΠΑΡΤΗΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1 : ΤΟ ΣΥΝΤΑΓΜΑ ΚΑΙ ΤΟ ΟΙΟΝΕΙ ΣΥΝΤΑΓΜΑ

- A) Σύνταγμα - Πολίτευμα
- B) Το Οιονεί Σύνταγμα
- Γ) Το Οιονεί Σύνταγμα της Αρχαίας Σπάρτης.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2 : ΑΡΧΑΙΑ ΣΠΑΡΤΗ – Η ΙΣΤΟΡΙΑ ΚΑΙ Η ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΤΗΣ

- A) Από την Μυκηναϊκή Εποχή στα 1000 π.χ.
- B) Η Σύσταση της Αρχαίας Σπάρτης.
- Γ) Η Κοινωνική διαστρωμάτωση :
  - α) Σπαρτιάτες
  - β) Περίοικοι
  - γ) Είλωτες
- Δ) Κοινωνικές ανάγκες που προκρίνονταν στην Αρχαία Σπάρτη.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3 : ΤΟ ΠΟΛΙΤΕΥΜΑ ΠΟΥ ΠΡΟΚΡΙΝΕ ΤΟ ΣΥΝΤΑΓΜΑ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΑΣ ΣΠΑΡΤΗΣ

- A) Ο Προβληματισμός γύρω από το Δίκαιο και την Κοινωνική Οργάνωση στην Αρχαία Ελλάδα και το Δίπολο Πολιτευμάτων Αρχαίας Σπάρτης και Αρχαίας Αθήνας.
- B) Οι Νόμοι του Λυκούργου :
  - α) Νομοθεσία προϊόν κοινωνικού συμβιβασμού
  - β) Οι Νόμοι του Λυκούργου
  - γ) Η Σταθερότητα της Νομοθεσίας
- Γ) Τα Πολιτειακά Όργανα:
  - α) Διαρχία Βασιλιάδων
  - β) Έφοροι
  - γ) Γερουσία
  - δ) Απέλλα

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4 : ΤΟ ΣΥΝΤΑΓΜΑ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΑΣ ΣΠΑΡΤΗΣ ΑΠΟ ΜΙΑ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΣΚΟΠΙΑ

- A) Οι τρεις Λειτουργίες – Εξουσίες (Νομοθετική – Εκτελεστική – Δικαστική) και η Αναίρεσή τους στην Αρχαία Σπάρτη
- B) Η Σπάρτη από την άποψη του Ετατισμού
- Γ) Η Αξία του Ανθρώπου στην Αρχαία Σπάρτη
- Δ) Κράτος Δικαίου – Κοινωνικό Κράτος

Ε) Η Αυστηρότητα του Συντάγματος στην Αρχαία Σπάρτη

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6 : Η ΑΜΕΣΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ ΣΤΗΝ ΑΡΧΑΙΑ ΣΠΑΡΤΗ

Α) Η Άμεση Δημοκρατία στην Αρχαία Σπάρτη και η Αρχή της λαϊκής Κυριαρχίας

Β) Η Κατοχυρωμένη Αρχή της Ισότητας

Γ) Τα «Δικαιώματα» των Σπαρτιατών Πολιτών

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 7 : ΛΟΙΠΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΠΑΝΩ ΣΤΟ ΣΥΝΤΑΓΜΑ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΑΣ ΣΠΑΡΤΗΣ

Α) Η Θρησκεία ως επικύρωση της Αλήθειας

Β) Ειλωτεία

Γ) Κατάσταση Έκτακτης Ανάγκης– Ανώτατο Δικαστήριο

Δ) Το τέλος της Πολιτειακής της Δομής

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1^ο

ΤΟ ΣΥΝΤΑΓΜΑ ΚΑΙ ΤΟ ΟΙΟΝΕΙ ΣΥΝΤΑΓΜΑ

A) ΣΥΝΤΑΓΜΑ - ΠΟΛΙΤΕΥΜΑ

Σύνταγμα είναι ο σε ιδιαίτερο κείμενο γραπτά διατυπωμένος θεμελιώδης νόμος, που έχει τεθεί με ειδική διαδικασία, ρυθμίζει την συνολική έννομη τάξη, έχει αυξημένη τυπική δύναμη και μεταβάλλεται με διαδικασία δυσχερέστερη από την προβλεπόμενη για τους κοινούς νόμους των οποίων ιεραρχικά προΐσταται¹.

Το Σύνταγμα διακρίνεται σε ουσιαστικό και τυπικό², μολονότι αυτή η διάκριση είναι προβληματική καθότι το Σύνταγμα μόνο σαν ενιαίο μπορεί να ειδωθεί. Στην τυπική του διάσταση το Σύνταγμα χαρακτηρίζεται από μια αυστηρότητα στην θέσπιση και στην μεταβολή και σε μια τυπική υπεροχή σε σχέση με τους άλλους νόμους.

Στην ουσιαστική του διάσταση το Σύνταγμα είναι ο θεμελιώδης νόμος. Περιέχει τους κανόνες με την μεγαλύτερη σημασία, για αυτό και υπερέχει ουσιαστικά σε σχέση με τους άλλους νόμους. Εκεί συναντά κανείς τις βασικές ρυθμίσεις αναφορικά με την έννομη τάξη. Εκεί καθορίζεται το Πολίτευμα και το εν γένει συνταγματικοπολιτικό σύστημα³. Εκεί καθορίζεται η δομή και η οργάνωση της «εξουσίας», εκεί προβλέπονται τα βασικά όργανα του Πολιτεύματος.

Το Σύνταγμα όμως που προκρίνει ένα δημοκρατικό Πολίτευμα έχει μια έννοια πιο πλατιά από αυτήν που του αποδίδονταν παραδοσιακά. Το Σύνταγμα εδώ είναι ο καθολικός ρυθμιστής της έννομης τάξης και δεν αφορά μόνο τις σχέσεις Κράτους – πολιτών⁴. Διατρέχει όλο το φάσμα της έννομης τάξης. Κάθε μερικότερος κλάδος του δικαίου έχει μια

¹ Α. Δημητρόπουλος Γενική Συνταγματική Θεωρία σελ. 102

² ο.π. σελ. 105

³ Α. Δημητρόπουλος, Η Γένεση του Κοινοβουλευτικού Συστήματος, Σελ. 19

συνταγματική αναφορά. Το Σύνταγμα εδώ δεν γνωρίζει τη διάκριση δημοσίου και ιδιωτικού δικαίου, ώστε να ανήκει στο πρώτο, καθορίζει μια έννομη τάξη αντικειμενική.

B) ΤΟ ΟΙΟΝΕΙ ΣΥΝΤΑΓΜΑ

Οιονεί Σύνταγμα είναι το σύνολο θεμελιωδών κανόνων που ρυθμίζουν την δημόσια περιοχή ή την συνολική έννομη τάξη. Στην έννοια του δηλαδή περιέχεται κάθε συνταγματικό μόρφωμα που συγκεντρώνει ορισμένα τυπικά και ουσιαστικά χαρακτηριστικά της σύγχρονης έννοιας του Συντάγματος, όχι όμως όλα⁵.

Το οιονεί Σύνταγμα είναι ένα ατελές είδος Συνταγματικού μορφώματος με χαρακτηριστικά που θα μπορούσαν να αποδοθούν ως προσυνταγματικά. Τα οιονεί Συντάγματα είναι πρώιμα. Το «πρώιμο» εδώ έχει δυο διαστάσεις. Η μια έχει να κάνει με το χρόνο, με το γεγονός δηλαδή ότι το οιονεί Σύνταγμα προηγείται χρονικά του τέλειου Συντάγματος, είναι δηλαδή μέρος της ιστορικής εξέλιξής του. Η άλλη έχει να κάνει με την ποιότητα. Το οιονεί δηλαδή Σύνταγμα δεν είναι τέλειο Σύνταγμα γιατί πέραν των άλλων δεν διαθέτει πλήρως τα ποιοτικά χαρακτηριστικά, είτε αυτά είναι ουσιαστικά, είτε είναι τυπικά. Το οιονεί Σύνταγμα βέβαια δεν έχει τύπο⁶.

Στην Αρχαία Ελλάδα σχεδόν παντού εντοπίζονται οιονεί Συντάγματα. Ο Αριστοτέλης στα πολιτικά το εντόπισε και το προσδιόρισε με την έννοια της Πολιτείας, μια έννοια τόσο πολυσήμαντη που περικλείει πράγματι τα χαρακτηριστικά του οιονεί Συντάγματος. *«Προς γαρ της Πολιτείας τους νόμους δει τίθεσθαι και τίθενται πάντες, αλλ' ου τας πόλεις προς τους νόμους. Πολιτεία μεν γαρ εστί ταις πόλεσιν ή περι τας αρχάς*

---

⁴ ο.π. σ3λ.109

⁵ Α.Δημητρόπουλος.Το Σύνταγμα ως βάση της έννομης τάξης.σελ.101 επ.

⁶ Α.Δημητρόπουλος.Το Σύνταγμα ως βάση της έννομης τάξης.σελ.101 επ.

τίνα τρόπον νενέμηνται, και τι τον κύριον της πολιτείας, και τι το τέλος εκάστης της κοινωνίας εστί. Νόμοι δε κεχωρισμένοι των δηλούντων την Πολιτείαν καθ' ους δει τους άρχοντας άρχει και φυλάττειν τους παραβαίνοντας αυτούς»⁷.

Ήδη εδώ ο Αριστοτέλης έχει προσδώσει στην Πολιτεία χαρακτηριστικά ανάλογα του οιονεί Σύντάγματος. Έτσι καταρχάς την διακρίνει από τους κοινούς νόμους. Την αντιμετωπίζει ως σύνολο θεμελιωδών κανόνων, που επιπλέον διαθέτει μια καθολικότητα ως προς την διάχυσή της στην έννομη τάξη. Τέλος σημειώνει ότι η υπεροχή της Πολιτείας απέναντι στους νόμους πρακτικά σημαίνει την υποχρέωση των νόμων να προσαρμόζονται στην Πολιτεία.

Δεν θα μπορούσε να πεί πολλά περισσότερα ο Αριστοτέλης για να μας πείσει ότι η Πολιτεία υπάγεται σε αυτό που λέμε σήμερα οιονεί Σύνταγμα.

Γ) ΤΟ ΟΙΟΝΕΙ ΣΥΝΤΑΓΜΑ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΑΣ ΣΠΑΡΤΗΣ

Οιονεί Σύνταγμα, Πολιτεία με την έννοια του Αριστοτέλη συναντούμε και στην Σπάρτη. Το Πολίτευμα της Σπάρτης εντοπίζεται, προσδιορίζεται από το οιονεί Σύνταγμα, την νομοθεσία του Λυκούργου. Η νομοθεσία αυτή ήταν προϊόν κοινωνικών συγκρούσεων και αναταραχών, δεν εξαιρείται δηλαδή από τον κανόνα που λέει ότι είναι απολήξεις μιας τέτοιας διαδικασίας. Σωστά θα έλεγε κανείς ότι το Σύνταγμα της Σπάρτης βρίσκεται κατά βάσει στην μεγάλη ρήτρα. Ο Πλούταρχος θα γράψει σε αυτήν *«τα μεν ουν κυριώτατα και μέγιστα προς ευδαιμονίαν πόλεως και αρετήνεν τοις ήθεσιν ώετο και ταις αγωγαίς των πολιτών εγκατεστοιχειωμένα μένειν ακίνητα και βέβαιαν εχόντων την προαίρεσην, δεσμόν ισχυρότερον της ανάγκης, και ήν παιδευσις εμποιεί τοις νέοις,*

---

⁷ Αριστοτέλης, Πολιτικά. 1289^a 10-20

νομοθέτου διάδοσις απεργαζομένη περί έκαστον αυτών. Τα δε μικρά και χρηματικά συμβόλαια και μεταπίπτοντα ταις χρέαις άλλοτ' άλλως βελτίον ην μη καταλαμβάνεις εγγράφοις ανάγκαις. Μηδ' ακινήτοις έθεσιν, αλλ' εάν επί των καιρών, προσθέσεις λαμβάνονται και αφαιρέσεις ας αν πεπαιδευμένοι δοκιμάσωσι, το γαρ όλον και παν της νομοθεσίας έργον εις την παιδείαν ανήψε»⁸.

Από την άλλη όμως το Σύνταγμα της Σπάρτης ήταν και διάσπαρτο. Για παράδειγμα στην μεγάλη ρήτρα καθιερώνεται μόνο μια επιμέρους πτυχή της αρχής της ισότητας στην μεγάλη ρήτρα, ενώ η κύρια καθιέρωση της αρχής συμβαίνει σε άλλους θεσμούς της Σπάρτης. Για αυτο για να μιλήσει κανείς για το «Σύνταγμα» της Αρχαίας Σπάρτης, πρέπει υποχρεωτικά να ασχοληθεί με κάθε στιγμή της εμφάνισης του νομικού φαινομένου στην Αρχαία Σπάρτη.

---

⁸ Πλούταρχος.Λυκούργος.13

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2^ο

ΑΡΧΑΙΑ ΣΠΑΡΤΗ – Η ΙΣΤΟΡΙΑ ΚΑΙ Η ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΤΗΣ

Α) ΑΠΟ ΤΗΝ ΜΥΚΗΝΑΪΚΗ ΕΠΟΧΗ ΣΤΑ 1000 Π.Χ.

Η Σπάρτη από άποψη φυλετική και χωροταξική γεννήθηκε στον 7^ο π.χ. αιώνα. Στον χώρο αυτό, στην Λακωνία και πριν εισβάλλουν οι Δωριείς, εκτεινόταν η Μυκηναϊκή Λακεδαίμων. Πληροφορίες σχετικά με την περιοχή αυτή την εποχή εκείνη, σώζονται και από τα έπη του Ομήρου. Εκεί συναντάμε τον μυθικό Βασιλιά Αγαμέμνονα. Η Λακεδαίμων περιγράφεται σαν μία τυπική Μυκηναϊκή Πόλη. Έπαυσε να υπάρχει μαζί με τα άλλα Μυκηναϊκά κέντρα γύρω στα 1200 π.χ., εποχή που σηματοδοτεί και την κάθοδο των Δωριέων, φύλλο με επιθετικές – επεκτατικές διαθέσεις απέναντι σε όποιους κατοικούσαν μέχρι τότε στον Ελλαδικό χώρο⁹.

Από την άλλη η δωρική Σπάρτη, η αρχαία Σπάρτη όπως την εννοούμε σήμερα, πρωτοεμφανίστηκε γύρω στα 1000π.χ. Ανάμεσα στα 1200π.χ. που περίπου σημειώνεται το τέλος της Μυκηναϊκής Λακεδαίμων, μέχρι τα 1000π.χ. οπότε εμφανίζεται η Δωρική Σπάρτη, υπάρχει ένα κενό δύο αιώνων. Για την περίοδο αυτήν δεν υπάρχουν ιστορικές καταγραφές. Μπορούμε όμως να υποθέσουμε ότι υπήρχαν φύλλα που ήρθαν νωρίτερα στην περιοχή, κυρίως Αχαιοί, αλλά και αυτόχθονες (όπως οι Πελασγοί). Αυτούς συνάντησαν οι Σπαρτιάτες στα 1000 π.χ. όταν έφτασαν στην περιοχή. Με αυτούς αναμετρήθηκαν επί σειρά ετών για

---

⁹ Δήμος Σπάρτης. Η Σπάρτη σελ. 11

την επικράτηση στην περιοχή αλλά ουσιαστικά για την επιβίωσή τους¹⁰. Όπως θα δούμε οι πληθυσμοί αυτοί, ως ξεχωριστές οντότητες από τους Σπαρτιάτες, δήλωναν το παρόν για εκατοντάδες χρόνια μετά στην ιστορία της Σπάρτης.

B) 1000 Π.Χ. Η ΣΥΣΤΑΣΗ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΑΣ ΣΠΑΡΤΗΣ

Ο Πausanias αναφέρει ότι οι Δωριείς προσπάθησαν για πρώτη φορά να διεκπεραιωθούν στην Πελοπόννησο γύρω στα 1200 π.χ. Το σημείο από το οποίο προσπάθησαν να περάσουν ήταν ο Ισθμός. Αυτή όμως τη πρώτη απέτυχαν. Τα εγχείρημα επαναλήφθηκε τρεις γενεές αργότερα και είχε επιτυχή έκβαση. Αυτή τη φορά το πέρασμα επαναλήφθηκε από το στενό του Ρίου κοντά στην Ναύπακτο (ναύς + πήγνυμι), με πλωτά μέσα και είχε επιτυχή έκβαση. Συγκεκριμένες όμως πληροφορίες έχουμε από την εποχή του μύθου του Τυρταίου. Οι Δωριείς που έφτασαν στην Λακωνία, στην περιοχή που αργότερα έγινε η πατρίδα τους, ήταν χωρισμένοι σε τρεις φυλές, στους Υλλείς, στους Δυμάνες και στους Πάμφυλους. Οι ήρωες των φυλών συνδέονται με τον μυθικό Αιγισμό, το γιο του Δώρου, του γενάρχη των Δωριέων. Ο Δύμας και ο Πάμφυλος ήταν γιοι του Αιγισμού ενώ ο Ύλλας ήταν υιοθετημένος από τον Αιγισμό γιος του Ηρακλή. Οι φυλές αυτές που από εδώ και μπρος δρούσαν ως ένα, δημιούργησαν τέσσερις αυτοτελείς οικισμούς, την Κυνοσούρα, τις Λίμνες, τη Μεσόη και την Πιτάνη, που βρίσκονταν πολύ κοντά ο ένας στον άλλον. Αυτά τα χωριά αποτέλεσαν την Πρώτη Αρχαία Σπάρτη. Αργότερα, τον 8^ο αιώνα, αποίκησαν και σε ένα πέμπτο χωριό, τις Αμύκλες. Η αρχαία λοιπόν Σπάρτη ήταν χωρισμένη «κατά κόμας» όπως εξάλλου συνηθιζόταν στις

---

¹⁰ Στεφανόπουλος. Πολιτειακές Δομές και Πολιτειακές Λειτουργίες στην Αρχαία Ελλάδα. σελ. 165 επ.

Πόλεις της Αρχαίας Ελλάδας. Τα πέντε χωριά δεν συνοικήστικαν ποτέ. Ως «Πόλις» η Σπάρτη υφίστατο βάσει πολιτικών κριτηρίων αφού ο χώρος των χωριών αποτελούσε τον πυρήνα μιας κοινωνικής – κρατικής δομής της Πόλεως Σπάρτη.

Γ) Η ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΔΙΑΣΤΡΩΜΑΤΩΣΗ

Όπως προείπαμε, όταν οι Δωριείς, με την κατά το μύθο καθοδήγηση του Κάρνειου Απόλλωνα, έφθασαν στην κοιλάδα του Ευρώτα και αποφάσισαν να εγκατασταθούν εκεί, διαπίστωσαν ότι δεν ήταν μόνοι τους. Στην περιοχή υπήρχε ήδη εγκατεστημένος πληθυσμός, Αχαιοί και αυτόχθονες (κατά κύριο λόγο Πελασγοί). Οι Δωριείς κατέκτησαν την περιοχή, παρέμειναν όμως μικρή μειοψηφία σε σχέση με τους παλαιότερους πληθυσμούς¹¹. Παρόλα αυτά ούτε οι κατακτητές έδειξαν διάθεση επηρεασμού από τους παλαιότερους στην περιοχή πληθυσμούς, ούτε οι κατακτημένοι θέλησαν να αφομοιωθούν από τους νικητές Σπαρτιάτες. Έτσι στο χώρο της Σπάρτης ζούσαν πολλοί πληθυσμοί με διαφορετική θέση στην κοινωνική διαστρωμάτωση : οι λίγοι Σπαρτιάτες, οι υπό καθεστώς περίπου ισονομίας περίοικοι και η μεγάλη πλειοψηφία των ειλότων¹².

1) ΟΙ ΕΙΛΩΤΕΣ

Ένα τμήμα του πληθυσμού της κοιλάδας που νικήθηκαν από τους μετέπειτα Σπαρτιάτες, θεωρήθηκαν αιχμάλωτοι πολέμου και δουλώθηκαν

---

¹¹ Αριστοτέλης Πολιτικά 127^α 33 εππ. «...αλλ' απόλλετο δια την ολιγανθρωπίαν.»

¹² Τυρτ. Fr 5,1 εππ.

με μια πορεία από την δουλοπαροικεία, (τύπος δουλείας που κατά τον Y. Garlan, διακρίνεται από τους δούλους – εμπόρευμα), προς την πλήρη δουλεία. Οι Είλωτες εμφανίζονται κατά διάφορες εκδοχές είτε ως οι αυτόχθονες που σε αντίθεση με τους Αχαιούς τους επιβλήθηκε «ειλωτεία», είτε ως οι πληθυσμοί που αντιστάθηκαν στην επιβολή των Σπαρτιατών στην κοιλάδα*, είτε ως Δωριείς που δουλώθηκαν για οικονομικούς λόγους κατά αναλογία με την Αθήνα (εκδοχή όμως που είναι η λιγότερο πιθανή).

Οι Είλωτες ήταν «Δημόσιοι»¹³, δηλαδή ανήκαν στην Πόλη, στην κοινότητα των πολιτών. Ασχολούνταν με γεωργικές εργασίες, καθώς έμεναν κατά βάση στην ύπαιθρο, και κατανέμονταν από την Πόλη στα κτήματα των Σπαρτιατών, με τα οποία δεν ασχολούνταν ούτε μάλλον νοιάζονταν οι Σπαρτιάτες¹⁴¹⁵. Οι Είλωτες έδιναν αυστηρά, (με απαγόρευση της απόκλισης και προς τα πάνω), το μισό της σοδειάς τους στους Σπαρτιάτες¹⁶. Κατά τα άλλα μπορούσαν να εξοικονομήσουν χρήματα, να αγοράσουν και γη έξω από την Σπάρτη και υπό περιπτώσεις να εξαγοράσουν την ελευθερία τους.

Στον πόλεμο μετείχαν ως βοηθοί των Σπαρτιατών, (από ένας έως επτά για κάθε Σπαρτιάτη), ως ερέτες στα πλοία και καμιά φορά ως ψιλοί πεζικάριοι.

Το γεγονός ότι οι Είλωτες ανήκαν στην Πόλη και όχι στους ιδιώτες τους εξασφάλιζε σε κάποιους τομείς καλύτερη μοίρα. Δεν πωλούνταν, καθότι δεν ανήκαν στους ιδιώτες, είχαν στοιχειώδη «ανθρώπινα δικαιώματα» και ελευθερώνονταν, έστω σπάνια, μαζικά, όταν βέβαια τους είχε ανάγκη η Σπάρτη (π.χ. ο Βρασίδης ελευθέρωσε τους δούλους που πολέμησαν στην Χαλκιδική).

---

¹³ Πaus. 3.20.3 «...δούλοι του κοινού...».

¹⁴ Ισοκρ. Παναθ. 46 «...αμελήσαντες γεωργιών και τεχνών...»

¹⁵ Διονυσ. Αλικ. Ρωμ. Αρχαιολογία 2,28,2

¹⁶ Ισοκρ. Παναθ. 46 «...ήμισυ παν όσσω...»

Παρόλα αυτά ήταν πάντα πρόβλημα, ο εσωτερικός εχθρός της Σπάρτης. Ιδιαίτερα οι Μεσσήνιοι, που ξεχώριζαν μέσα στους Είλωτες, εξεγείρονταν συχνά, ήταν μια μόνιμη απειλή για την Σπάρτη εκ των έσω. Οι σπαρτιάτες από την άλλη κατατρομοκρατούσαν, όποτε έκριναν ότι έπρεπε, τον πληθυσμό των Ειλώτων. Εξευτελισμοί, ξυλοδαρμοί αλλά και κατά καιρούς συστηματικές δολοφονίες, που έπαιρναν και την μορφή προπόνησης για τους νεαρούς – εκπαιδευόμενους Σπαρτιάτες¹⁷, έως και γενοκτονίες. Η Σπάρτη επιβαλλόταν με τον πιο ωμό τρόπο στους Είλωτες που της ήταν μια μόνιμη, ίσως η βασικότερη απειλή.

2) ΟΙ ΠΕΡΙΟΙΚΟΙ

Είναι η ενδιάμεση από πλευρά δικαιωμάτων ομάδα. Κάτοικούσαν σε όλες τις άλλες Πόλεις της Λακωνίας καθώς και σε μερικούς οικισμούς στην Μεσσήνη και στα παράκτια νησιά, η δε χωροταξία των οικισμών τους σχημάτιζε ένα φυσικό οχυρό γύρω από την ατείχιστη μέχρι την εποχή του Δημητρίου του Πολιορκητή, Σπάρτη. Οι συνοικισμοί τους, αν και μερικοί από αυτούς ήταν πολύ μικροί, θεωρούνταν από τους Αρχαίους Έλληνες Πόλεις. Από αυτό όμως μπορούμε να υποθέσουμε ότι οι Περίοικοι ήταν αυτοδιοικούμενοι, θέσπιζαν δηλαδή δικούς τους νόμους. Έτσι ήταν πολίτες με όλα τους τα δικαιώματα σύμφωνα πάντα με τη δική τους νομοθεσία. Ήταν Λακεδαιμόνιοι¹⁸, μέρος δηλαδή του λαού της Σπάρτης. Σχετικά με το ζήτημα αυτό πρέπει να αναφέρουμε ότι αυτό που λέμε διπλή υπηκοότητα είχε μια αντιστοιχία με την υπηκοότητα των περιοίκων της Σπάρτης. Πάντως ήταν κατά βάση πολίτες των δικών τους

---

¹⁷ Τρανταφ. Αρχ.Ελ.Δικ. σελ 63 «κρυπτεία».

¹⁸ Τριανταφ. Αρχ. Ελ. Δικ. Σελ.63

Πόλεων, με τους δικούς τους άρχοντες και με ξεχωριστή συμμετοχή στους Ολυμπιακούς αγώνες.

Παρόλα αυτά οι Πόλεις των περιοίκων δεν είχαν δική τους εξωτερική πολιτική. Πολέμαγαν πλάι στην Σπάρτη με διοικητές Σπαρτιάτες (με κάποιες εξαιρέσεις στο Ναυτικό). Δεν μετείχαν της σπαρτιάτικης αγωγής. Τους είχαν αποδοθεί τριάντα χιλιάδες κλήροι από την Νομοθεσία του Λυκούργου αλλά ασχολούνταν και με το μικροεμπόριο, πράγμα που απαγορευόταν στους Σπαρτιάτες.

Φυλετικά οι Περίοικοι λεγόταν ότι ήταν Αχαιοί της περιοχής πριν εγκατασταθούν εκεί οι Δωριείς (που σε αντίθεση με τους αυτόχθονες δεν δουλώθηκαν), ή κάτοικοι της περιοχής που δεν αντιστάθηκαν στη Σπάρτη ή και τέλος Δωριείς που είτε στασίασαν στην άρχουσα τάξη, είτε απλώς προτίμησαν να ζουν στην Ύπαιθρο και όχι στις πέντε Κώμες της Σπάρτης.

Οι τρεις βασικές υποχρεώσεις των Περιοίκων απέναντι στην Σπάρτη¹⁹ ήταν οι εξής :

α. Στρατιωτική θητεία : Ήταν υποχρεωμένοι να ανταποκριθούν στο κάλεσμα της Σπάρτης για πόλεμο

β. Κατοχή Γης και Φόρος Υποτελείας : Στους Περίοικους, όπως αναφέραμε, είχαν παραχωρηθεί τριάντα χιλιάδες κλήροι από την εποχή του Λυκούργου. Αυτοί οι Φόροι ήταν βάση φορολογίας για την Σπάρτη

γ. Δικαιοδοσία : Ο Ισοκράτης αναφέρει ότι οι Δήμοι της Αθήνας είχαν περισσότερες ελευθερίες από τις πόλεις των Περιοίκων της Σπάρτης. Με δεδομένη την εσωτερική αυτονομία των Πόλεων των Περιοίκων, αυτό ερμηνεύεται μόνο με τη μη συμμετοχή στην διακυβέρνηση της Σπάρτης και στην υποχρέωση τους ορισμένες φορές να υπακούουν σε μονομερείς αποφάσεις. Ο Ισοκράτης αναφέρει επίσης ότι οι Έφοροι είχαν εξουσία να

---

¹⁹ Στεφανόπουλος. Πολιτειακές Δομές και Πολιτειακές Λειτουργίες στην Αρχαία Ελλάδα. σελ. 165 επ.

θανατώσουν χωρίς δίκη τόσους (Περίοικους), όσους θελήσουν. Αυτό ερμηνεύεται με το ότι οι Περίοικοι που διέπρατταν αδίκημα στην Σπάρτη, συλλαμβάνονταν και δικάζονταν από τους πέντε Εφόρους που τους επέβαλαν όποια ποινή έκριναν αυτοί.

3) ΟΙ ΣΠΑΡΤΙΑΤΕΣ

Ήταν οι μόνοι κάτοικοι της κοιλάδας που είχαν πλήρη δικαιώματα. Οι Σπαρτιάτες δεν εργάζονταν. Ασχολούνταν με τις πολεμικές τέχνες από μικρή ηλικία²⁰²¹. Τα γερά σωματικώς παιδιά, τα έπαιρναν από τις οικογένειές τους από την ηλικία των 7 χρονών και τα ενέτασσαν σε ομάδες όπου σκληραγωγούνταν και ασκούσαν συστηματικά στις τέχνες του πολέμου. Αντίθετα κατά τα θρυλούμενα τα παιδιά με αναπηρίες τα κατακρήμνιζαν. Στο στρατό κατατάσσονταν σε ηλικία είκοσι ετών²², ενώ η πολιτική τους ενηλικίωση ερχόταν είκοσι χρόνια «αφ' ήβης», δηλαδή στην ηλικία των τριάντα. Σε αυτή την ηλικία εξάλλου μπορούσαν και να παντρευτούν.

Ήταν ετοιμοπόλεμοι μέχρι την ηλικία των εξήντα. Μέχρι αυτήν την ηλικία μετείχαν μια ζωής συλλογικής – κοινής²³. Σε αυτό το πλαίσιο εντάσσονταν και τα κοινά συσσίτια στα οποία μετείχαν μόνο οι Σπαρτιάτες συνεισφέροντας όλοι το ίδιο ποσό. Τα συσσίτια αυτά ονομάζονταν «φειδίτια» ή και «ανδρεία» και γίνονταν κοντά στον τάφο του Τισσαμένου²⁴²⁵. Οι «υπομείνονες» δεν είχαν δικαίωμα συμμετοχής στα συσσίτια αυτά²⁶.

---

²⁰ Πλουτ. 41 Η 2399^E.

²¹ Πλουτ. Πελοπ. 23.3

²² Τριανταφ. Αρχ.Ελ.Δικ. σελ.64

²³ Τριανταφ. Αρχ.Ελ.Δικ. σελ.64

²⁴ Ηροδ. 1,65,5

Οι Σπαρτιάτες ζούσαν από αυτά που αποκόμιζαν από τους κλήρους, τους οποίους είχε παραχωρήσει σε αυτούς η Πόλη και τους καλλιεργούσαν οι Είλωτες. Μετά το θάνατο του κατόχου του κλήρου, τον κλήρο κληρονομούσε ο πρωτότοκος γιος, ενώ οι άλλοι γιοι αν δεν κληρονομούσαν κάποιον άλλον αγορασμένο από τον πατέρα τους στη περιοχή κλήρο, κατά μια άποψη θεωρούνταν πολίτες ήσσονος σημασίας (υπομείνοντες). Αλλά έτσι και αλλιώς η απώλεια του κλήρου (κατά άλλους και η αδυναμία συμμετοχής στα συσσίτια και η έλλειψη καλής φυσικής κατάστασης) υποβίβαζε ευθύς τον Σπαρτιάτη σε υπομείνοντα, δηλαδή σε *cives minoris juris*. Έτσι δεν ήταν όλοι οι Σπαρτιάτες ίσοι, «όμοιοι», όπως οι ίδιοι έλεγαν. Πάντως κάθε Σπαρτιάτης ήταν προνομιούχος σε σχέση με οποιονδήποτε Περίοικο και φυσικά Είλωτα.

Η διάκριση των Σπαρτιατών στις τρεις Αρχαίες φυλές τους φαίνεται πως έπαψε να ισχύει. Ο Λυκούργος σύμφωνα με τους χρησμούς (μεγάλη ρήτρα), χώρισε τους Σπαρτιάτες σε φυλές, που φαίνεται να ήταν πέντε και να αντιστοιχούσαν στους πέντε οικισμούς της Σπάρτης και σε ώβες που δεν έχει διακριβωθεί τι ακριβώς ήταν αν και μάλλον αριθμούσαν τις τριάντα²⁷.

Γ) ΟΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΑΝΑΓΚΕΣ ΠΟΥ ΠΡΟΚΡΙΝΟΝΤΑΝ ΣΤΗΝ ΑΡΧΑΙΑ ΣΠΑΡΤΗ

Η κοινωνική αυτή διαστρωμάτωση, που χαρακτηριζόταν από την παραπάνω περιγραφόμενη ιεραρχία, δεν εξυπηρετούσε απλώς ανάγκες.

---

²⁵ Πλουτ.Λυκ. 12,1

²⁶ Ισοκρ.Παναθ. 46

²⁷ Πλουτ.Λυκ. 6,3

Δημιούργησε κιόλας πολλές. Το μείζον ζήτημα για την Σπάρτη ήταν αρχικά να είναι ασφαλής από εξωτερικούς κινδύνους. Όταν οι Σπαρτιάτες έφτασαν στην κοιλάδα, έδωσαν ένα σκληρό αγώνα για να εδραιωθούν. Αντιμετώπισαν ήδη εγκατεστημένους και πολυπληθέστερους σε σχέση με αυτούς πληθυσμούς²⁸, κατάφεραν όμως να επικρατήσουν. Η μάχη αυτή ήταν ζωής ή θανάτου. Αλλά η μάχη αυτή δεν τελείωσε ουσιαστικά ποτέ²⁹. Από την μια το Άργος και οι Σπαρτιάτες ήταν πάντα δυνατοί και πολύ κοντά στην Σπάρτη. Από την άλλη οι δουλωμένοι από την Σπάρτη πληθυσμοί, δεν αφομοιώθηκαν ποτέ από τους νικητές. Είχαν συνείδηση της σκλαβιάς τους, της εκμετάλλευσης στην οποία υπόκεινταν και όταν δεν αρκούσε η κατατρομοκράτηση από τους Σπαρτιάτες, εξεγείρονταν απελπισμένα και απειλητικά.

Η Σπάρτη λοιπόν έπρεπε να παραμείνει σταθερή στην κοινωνική της διαστρωμάτωση. Αν συνέβαινε το αντίθετο δεν θα ήταν απλώς ευάλωτη εσωτερικά (δεν θα είχαν για παράδειγμα την πολυτέλεια οι Σπαρτιάτες να ασχολούνται μόνο με τις πολεμικές τέχνες), αλλά θα κατέρρεε έσωθεν. Αν μια εξέγερση των ειλώτων είχε επιτυχή έκβαση, αν απλώς οι είλωτες πετύχαιναν να μην υπολογίζονται σαν παραγωγικές μηχανές, η Σπάρτη όπως την γνωρίζουμε δεν θα υπήρχε.

Η Σπάρτη στάθηκε στα πόδια της δουλώνοντας όλους αυτούς τους πληθυσμούς και στην συνέχεια έπρεπε να κρατήσει αυτήν την κοινωνική κατάσταση σταθερή, πράγμα δύσκολο. Ζούσε έτσι μια κατάσταση διαρκούς έκτακτης ανάγκης. Η εξέλιξη χωρίς να σημαίνει ότι δεν συνέβαινε, την φόβιζε.

Παρακάτω θα αναφερθούμε στο Πολίτευμα της Αρχαίας Σπάρτης. Εδώ σημειώνουμε το εξής : το πολίτευμα αυτό ήταν έτσι δομημένο, ώστε να ευνοεί μια σταθερότητα. Υπήρξε σε πολλές διαστάσεις του δημοκρατικό,

---

²⁸ Τυρτ. Fr 5,1 εππ.

²⁹ Τριανταφ. Αρχ.Ελ.Δικ. σελ.66

αλλά είχε και μια κατεύθυνση, κατεύθυνση σύμφωνη με τα συμφέροντα των Σπαρτιατών. Να μείνει η Σπάρτη ισχυρή, φόβητρο για τους εξωτερικούς εχθρούς και απόλυτα σταθερή στο εσωτερικό της. Και το Πολίτευμά της, αποδείχτηκε εξαιρετικά λειτουργικό για την εξυπηρέτηση των αναγκών αυτών.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3^ο

ΤΟ ΠΟΛΙΤΕΥΜΑ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΑΣ ΣΠΑΡΤΗΣ

Α) Ο Προβληματισμός γύρω από το Δίκαιο και την Κοινωνική Οργάνωση στην Αρχαία Ελλάδα και το Δίπολο των Πολιτευμάτων της Σπάρτης και της Αθήνας.

Στην ιστορία τίποτα δεν εμφανίζεται ως παρθενογένεση. Πράγματι, σε αυτό που προσδιορίζουμε ως ευρύτερο Ελλαδικό χώρο εκείνη την εποχή, εμφανίστηκε για πρώτη φορά ιστορικά με τόσο συστηματικό τρόπο, ένας προβληματισμός για το δίκαιο, το νόμο, για το εν γένει άριστο πολίτευμα, μέσα πάντα στα πλαίσια της τότε κοινωνικής δόμησης, δηλαδή της πόλης – κράτους. Ο προβληματισμός όμως αυτός μπορεί να νοηθεί μόνο σαν συνέχεια μιας γενικότερης αναζήτησης για τον άνθρωπο την ζωή του αλλά και ειδικότερα περί του κοινωνικού γίνεσθαι. Κατά μια έννοια η έμπνευση και η λειτουργία του κρίνειν και επιλέγειν γεννήθηκε στην Αρχαία Ελλάδα. Έτσι προέκυψε και για πρώτη φορά εμφατικά το ζήτημα της φιλοσοφίας του δικαίου, ένας αναστοχασμός δηλαδή που πρέπει ως πολίτες, να επιδοθούμε όλοι, αν θέλουμε να συνειδητοποιήσουμε τι είναι ακριβώς αυτό που κάνουμε και τι είναι ακριβώς αυτό που αξίζει να κάνουμε σε σχέση με την οργάνωση και την ρύθμιση της κοινωνικής μας συμβίωσης³⁰. Η αναζήτηση αυτή βρήκε πρακτικό αντίκρισμα στα «πολιτεύματα» των διαφόρων πόλεων – κρατών, στη διαρκή μετεξέλιξή τους³¹.

«Στην αρχή ήταν το χάος» γράφει ο Ησίοδος. Το χάος εδώ έχει συγκεκριμένη έννοια. Είναι η κατάσταση που δεν υφίστανται νόμοι,

---

³⁰ Σούρλας Φιλοσοφία του Δικαίου σελ.14

νόμοι μεστοί νοημάτων. Το ίδιο εννοεί και ο Αναξίμανδρος μιλώντας για το «άπειρον», εκεί δηλαδή που βασιλεύει η αταξία, η αδικία, η «ύβρις». Η δικαιοσύνη είναι το ανάποδο αυτής της κατάστασης, εμφανίζεται δηλαδή σαν αναγκαιότητα για την ορθή λειτουργία ενός κοινωνικού συνόλου. Η δικαιοσύνη από την άλλη εμπεριέχεται, εκφράζεται από νόμους. Στην Αρχαία Ελλάδα βασιλεύει ο νόμος όπως λέει ο Ξενοφώντας. Αλλά τί είναι ο Νόμος, πως νοείται από τους Αρχαίους Έλληνες; Εδώ ακριβώς βρίσκεται και η υπέρβαση από την Αρχαία Ελληνική σκέψη. Οι νόμοι λοιπόν δεν είναι έξω από την κοινωνία, δεν βρίσκονται σε κανένα απυρόβλητο. Οι νόμοι είναι δημιούργημα των ίδιων των ανθρώπων, είναι υπό μια συνεχή διαπραγμάτευση, υπόκεινται σε διαρκή εξέλιξη. Οι νόμοι βέβαια συνδέονται με την πραγματικότητα. Αλλά τις προτεραιότητες τις προκρίνουν οι ίδιοι οι άνθρωποι...³² Αξίζει λοιπόν οι άνθρωποι να προβληματιστούν σε σχέση με την πραγματικότητα. Αξίζει να κρίνουν την καθεστηκυία τάξη πραγμάτων, να αμφισβητήσουν την χρηστικότητα τους σε σχέση με τις κοινωνικές ανάγκες. Και πάνω από όλα αξίζει να αναζητούν, να προτείνουν ή άλλοτε απλώς να εγκρίνουν νέα μοντέλα δόμησης της κοινωνίας. Γιατί οι μετασχηματισμοί στην κοινωνία, συνεπώς και στο δίκαιο δεν γίνονταν ερήμην των ανθρώπων, των απλών ανθρώπων. Σε αυτούς τους απλούς ανθρώπους έπεφτε το βάρος της ευθύνης για την κοινωνία και οι απλοί άνθρωποι είχαν επίγνωση για το βάρος αυτό ότι δηλαδή συναποφάσιζαν, ότι δηλαδή χάραζαν οι ίδιοι τη μοίρα τους. Με λίγα λόγια η θεωρητική ενασχόληση με την κοινωνική δόμηση και το δίκαιο ήταν γειωμένη, είχε πρακτικό αντίκρισμα. Αλλά για αυτόν ακριβώς το λόγο αυτή η ενασχόληση ανατροφοδοτούνταν, εμβαθύνονταν ποιοτικά, εξελίσσονταν μαζί με την εξέλιξη των κοινωνικών και πολιτικών δομών.

---

³¹ Ο Αριστοτέλης απαριθμεί έντεκα επαναστάσεις στην Αθήνα με σκοπό την αλλαγή της «συνταγματικής» νομοθεσίας.

Η εξέλιξη όμως αυτή στην θεωρία και στην πράξη που περιγράφεται παραπάνω είχε μια κοινή συνισταμένη, μια συγκεκριμένη κατεύθυνση προς την Δημοκρατία, προς αυτό που ονομάζουμε Αρχαία Ελληνική Δημοκρατία. Ο όρος Αρχαία Ελληνική Δημοκρατία νοηματοδοτείται από μια Δημοκρατία που συμμετέχουν όλοι και αυτό το συναντούμε στην εκκλησία του Δήμου ή στην Απέλλα για την Σπάρτη, όπου ο λαός είναι το δρόν υποκείμενο, το κυρίαρχο σώμα και αποδεικνύει περίτρανα το μεγαλείο της άμεσης Δημοκρατίας. Άμεση πάλι Δημοκρατία είναι το Πολίτευμα όπου ο λαός παίρνει τις βασικές πολιτικές αποφάσεις και αυτοκυβερνάται, ισχύει επομένως η ταυτότητα κυβερνώντων – κυβερνωμένων³³. Ο Αριστοτέλης θα περιγράψει πιο λιτά το Πολίτευμα αυτό γράφοντας ότι είναι το Πολίτευμα όπου «Δήμος εστίν ο κρατόν», το πολίτευμα δηλαδή που ο κυρίαρχος είναι ο Δήμος δηλαδή ο λαός. Η Δημοκρατία δηλαδή έχει εδώ ένα νόημα πολύ πιο βαθύ, μια ανάπτυξη πολύ πιο πέρα σε σχέση με πολιτεύματα που κατά καιρούς αυτοπροσδιορίζονταν και αναγνωρίστηκαν ως Δημοκρατικά. Δεν έχει απλώς ως αποτέλεσμα την ενεργητική συμμετοχή των πολιτών, την ουσία δηλαδή της άμεσης Δημοκρατίας αλλά την προϋποθέτει για την επιβίωση της πόλεως.

Λανθασμένα υπάρχει η εντύπωση ότι η Δημοκρατία σαν Πολίτευμα υπήρξε μόνο στην Αθήνα. Πάρα πολλές άλλες Πόλεις της Αρχαίας Ελλάδας είχαν θεσμούς Δημοκρατικούς με το νόημα που δώσαμε στην Δημοκρατία παραπάνω, η δε Σπάρτη είναι η Πόλη στην οποία εμφανίστηκε για πρώτη φορά το Πολίτευμα αυτό³⁴.³⁵ Αλλά σε αυτό θα επανέλθουμε αναλυτικά παρακάτω.

---

³² Καστοριάδης. Χώροι του Ανθρώπου. Σελ.185

³³ Α.Δημητρόπουλος Γενική Συνταγματική Θεωρία. Σελ.208

³⁴ Τριανταφυλλόπουλος. Αρχαία Ελληνικά Δίκαια. Σελ.54

³⁵ Βελισσαροπούλου. Αρχαία Ελληνικά Δίκαια. Σελ.143

Ξεκινώντας να μιλάμε για το Πολίτευμα της Αρχαίας Σπάρτης, δεν μπορούσαμε να μη θέσουμε το ζήτημα αυτό μέσα στο πλαίσιο ενός δίπολου. Το δίπολο αυτό είναι η Σπάρτη και Αθήνα, και ίσως η σημαντικότερη πτυχή του δίπολου αυτού είναι τα Πολιτεύματά τους. Η Διαδρομή των δύο Πολιτευμάτων ήταν παράλληλη και σταθερά αντίθετη³⁶.

Στη Σπάρτη, όπως θα δούμε παρακάτω, επιβίωναν θεσμοί από την εποχή της Βασιλείας και της Ολιγαρχίας που συνδυάζονταν με Δημοκρατικούς θεσμούς. Το Πολίτευμα εδώ όπως παρέμεινε σταθερό για πάρα πολύ καιρό, εξυπηρέτησε άλλες κοινωνικές ανάγκες, άγγιξε όμως και δημοκρατικούς θεσμούς πρώτο σε σχέση με τα Πολιτεύματα όλων των άλλων Πόλεων της Αρχαίας Ελλάδας. Από την άλλη η «εκκλησία του Δήμου», αν και «νεώτερη» από την Απέλλα, ήταν το απόλυτο κυρίαρχο όργανο της Πόλης. Το πνεύμα γενικά μιλώντας, του Πολιτεύματος ήταν σύμφωνο με την εμπορική δραστηριότητα της Πόλης³⁷.

Το πλήθος των Πόλεων – Κρατών του Ελληνικού χώρου μπορεί να προσομοιωθεί με ένα είδος γαλαξία Πόλεων. Ανάμεσα σε αυτές τις δύο Πόλεις οι δύο «ήλιοι», γύρω από τους οποίους συσπειρώνονταν οι αστέρες – Πόλεις, ήταν η Αθήνα και η Σπάρτη. Η μελέτη των Πολιτευμάτων αυτών των δύο Πόλεων είναι μια καλή προσέγγιση για τα Πολιτειακά μορφώματα που δημιούργησαν οι Έλληνες. Τα Πολιτεύματα αυτά δεν αντιπάλεψαν μόνο μεταξύ τους για την χρηστικότητα στην Πόλη τους, για την συμβολή στην ακμή των Πόλεών τους, αλλά φυσικά και για την επιρροή στις άλλες Πόλεις. Τα δύο στρατόπεδα, της Σπάρτης και της Αθήνας, λίγο πριν την σύγκρουσή τους, συσπειρώνονταν με βάση και τα Πολιτεύματά τους.

---

³⁶ Πλατιάς, Διεθνείς Σχέσεις και Στρατηγική στον Θουκυδίδη. Σελ. 143 επ.

³⁷ Πλατιάς, Διεθνείς Σχέσεις και Στρατηγική στον Θουκυδίδη. Σελ. 143 επ.

Η Σπάρτη και η Αθήνα, μαζί με τις συμμαχίες της η κάθε μια, συγκρούστηκαν για περίπου 50 χρόνια. Η σύγκρουση, γνωστή ως Πελοποννησιακός πόλεμος, ήρθε φυσιολογικά ανάμεσα σε δύο συμμαχίες που αντιμετώπιζαν την ανάπτυξη ως μονόδρομο. Από τη μια οι δύο Πολιτειακές δομές είχαν φτάσει στο ζενίθ τους. Από την άλλη, άκμαζαν μέσα σε ένα κλίμα ανταγωνισμού και ισορροπίας με το αντίπαλο δέος³⁸. Η απώλεια αυτής της ισορροπίας σήμανε για τις δύο Πόλεις, που στο μεταξύ είχαν ακμάσει ως εκεί που γινόταν να ακμάσουν, την αρχή της παρακμής, την αρχή της αποσύνθεσης του πολιτειακού σχήματος που ανταποκρίνονταν σίγουρα καλύτερα σε μια πραγματικότητα προπολεμική.

B) ΟΙ ΝΟΜΟΙ ΤΟΥ ΛΥΚΟΥΡΓΟΥ

α) Νομοθεσία, προϊόν κοινωνικού συμβιβασμού.

Όταν η Σπάρτη εδραιώθηκε στην κοιλάδα και κατέκτησε και την Μεσσηνία, ο πήχης για την Πόλη ανέβηκε πάρα πολύ ψηλά. Η Σπάρτη κυριέψε πληθυσμούς δυσανάλογα μεγαλύτερους από την δική της και είχε να αντιμετωπίσει τις διαρκείς εξεγέρσεις τους. Η δύναμή της, το καμάρι της συνάμα, βρισκόταν στους οπλίτες της, που έπρεπε διαρκώς να βρίσκονται σε πολεμική ετοιμότητα για χάρη της Σπάρτης. Αυτό λοιπόν το πλήθος, ο λαός της Σπάρτης, δεν μπόρεσε να πειστεί, να λειτουργεί μόνο σαν πολεμική μηχανή. Απαίτησε μερίδιο στην πολιτική εξουσία, λέγεται μάλιστα ότι περίπου στα μέσα του όγδοου αιώνα το διεκδίκησε δυναμικά. Μπροστά σε μια αντίθετη οπλίτικη φάλαγγα, ο βασιλιάς και η αριστοκρατία λίγα μπορούσαν να πουν και φυσικά δεν μπορούσαν να

---

³⁸ Πλατιάς. Διεθνείς Σχέσεις και Στρατηγική στον Θουκυδίδη. σελ. 143 επ.

επιβάλλουν τίποτα. Η σύγκρουση του λαού με τον βασιλιά και την αριστοκρατία θα ήταν ολέθρια για τα συμφέροντα όλων, αφού θα σήμαινε την απώλεια των κατακτήσεων της Σπάρτης. Έτσι ο συμβιβασμός ήταν επιθυμητός, αναγκαίος³⁹. Ήρθε και διαμόρφωσε ένα Πολίτευμα ισορροπιών, με στόχο την ικανοποίηση όλων αλλά και την εξασφάλιση της σταθερότητας μέσα σε ένα όχι τόσο κλειστό πλαίσιο, όπως εξάλλου αποδείχτηκε στην πράξη, που έβαλε ο συμβιβασμός αυτός. Οι κανόνες που προέκυψαν από την κοινωνική αυτή πραγματικότητα, που προέκυψαν δηλαδή για να την εξυπηρετήσουν, έμειναν γνωστοί ως «Νόμοι Του Λυκούργου».

β) Οι Νόμοι Του Λυκούργου : Ιστορικά

Για τον Λυκούργο λίγα είναι γνωστά από την εποχή ακόμα της κλασσικής αρχαιότητας. Το τι ήταν, ποια ήταν η ζωή και η δράση του, κινούνται πάντα ανάμεσα στο μύθο και την πραγματικότητα⁴⁰. Το όνομα του πατέρα του Εύνομος και του γιου του Εύκοσμος, συνηγορούν στην μυθική προέλευση του Λυκούργου. Ο Πλούταρχος τον πρώτο μ.Χ. αιώνα γράφει πώς, ό,τι και να πει κανείς για τον Λυκούργο, μπορεί να αμφισβητηθεί. Κατά τον Πausανία, τον Ηρόδοτο* αλλά και τον Πλάτωνα, ο Λυκούργος ήταν επίτροπος, «πρόδικος», του βασιλιά Λεβεώτα, αν και ο Πλάτωνας τον θέλει άνθρωπο της μεσαίας τάξης χάριν των δικών του θεωριών (μεσότητα). Ο μύθος πάντως τον αναγόρευσε ενδέκατο απόγονο του Ηρακλή. Στη Σπάρτη λατρευόταν σαν Θεός⁴¹⁴².

---

³⁹ Τριανταφ. Αρχ.Ελ.Δικ. σελ 56

⁴⁰ Πλουτ.Λυκ. 1,1

⁴¹ Πολύβ. 6,48,2

⁴² Robert Divinitres Eponymes en Hellenica σελ.56

Πιστευόταν ότι ο Λυκούργος πήρε τους νόμους από το δελφικό Μαντείο, ή τουλάχιστον πήρε την έγκριση του Μαντείου για την εφαρμογή τους.

Τόσο η Λυκούργεια, όσο και κάθε άλλη Σπαρτιατική νομοθετική πρωτοβουλία περιλαμβανόταν σε «ρήτρες»⁴³. Για τους Δωριείς, ο όρος ρήτρα σήμαινε γενικά τον νόμο, με την έννοια τόσο του θεϊκού θελήματος – χρησμού, όσο και τον κανόνα που θεσπίζεται από πολιτειακά όργανα, αν και ο Πλούταρχος θεωρεί ρήτρες μόνο τις διακήρυξης Θεού. Ο Πλούταρχος επισημαίνει επίσης ότι οι Ρήτρες ήταν πάντα προφορικές⁴⁴.

Αυτό που προσδιοριζόταν ως Λυκούργεια νομοθεσία, εμπεριεχόταν σε δύο ειδών ρήτρες, στη μεγάλη, το αρχαιότερο κείμενο της ελληνικής ιστορίας⁴⁵ και στις μικρές. Η μεγάλη ρήτρα συμπληρώθηκε από τους βασιλείς Πολύδωρο και Θεόδωρο. Το μέρος που πιστωνόταν στον Λυκούργο ως ακριβής αναπαραγωγή του Πυθικού χρησμού ήταν και ιδιαίτερα σύντομη. Εδώ ο θεός διέταζε το Νομοθέτη, αφού ιδρύσει πρώτα ναό του Σ(κ)υλλιανού Δία και της Σ(κ)υλλιανής Αθηνάς, να συγκροτήσει τις φυλές και τις ώβες⁴⁶ και να εγκαταστήσει την αρχή των «τριάκοντα», τα είκοσι οχτώ δηλαδή μέλη της Γερουσίας και τους δύο Βασιλιάδες. Αυτοί λοιπόν οφείλουν να συγκαλούν από καιρού εις καιρόν (πιθανόν δύο φορές το χρόνο, μια την θερινή και μία την χειμερινή ισημερία), λαϊκή συνέλευση, μεταξύ Βαβύκας και Κυκιώνας. Εκεί να εισάγουν προτάσεις τους αλλά να μην τις κυρώνουν όμως οι ίδιοι. Να τις κυρώνει ο λαός που πρέπει να έχει και συνέδριο και εξουσία κύρωσης⁴⁷. Ειδικότερα ζητήματα και νεώτερα εν γένει νομοθετήματα περιέχονταν στις μικρές ρήτρες. Από την εποχή όμως του Λυκούργου κατά τους

---

⁴³ Rhetores Graeci 2 Felten

⁴⁴ Νικολ.Προγυμν. 3,15

⁴⁵ Τριανταφ. Αρχ.Ελ.Δικ. σελ. 56

⁴⁶ Πλουτ.Λυκ. 6,3

⁴⁷ Πλουτ.Λυκ 6,2

ίδιους τους Σπαρτιάτες, αρχίζει η ιστορία της Πόλης ως σύννομου καθεστώτος.

Γ) ΤΑ ΟΡΓΑΝΑ

Εισαγωγικά

Το Δίκαιο δεν είναι απλά και μόνο η εκδήλωση της βούλησης της εκάστοτε κρατικής εξουσίας, αλλά δημιούργημα ευρύτερων συνθηκών, μέσα στις οποίες εκτυλίσσεται ο ανθρώπινος βίος*. Ήταν λοιπόν λογικό και απαραίτητο, πριν περιγράψουμε την Πολιτειακή δόμηση της Σπάρτης, πριν αναφερθούμε λεπτομερώς στα Πολιτειακά όργανα της Πόλης, να έχουμε ήδη αναφερθεί στην κοινωνική κατάσταση της Σπάρτης. Έτσι μόνο μπορούμε να προσεγγίσουμε την λειτουργία των οργάνων, να κατανοήσουμε σε βάθος το λόγο που σχηματίστηκαν, τις ανάγκες που εξυπηρετούσα, τον τρόπο που ισορροπούσαν μεταξύ τους, τα σημεία που τέμονταν. Χωρίς λοιπόν να έχουμε μελετήσει την *πολιτική πραγματικότητα** της Αρχαίας Σπάρτης, κάθε προσπάθεια προσέγγισης στο Πολίτευμα, στα όργανα της Αρχαίας Σπάρτης θα ήταν τουλάχιστον επιπόλαια.

α) Οι Δύο Βασιλείς

Κατά τον Ισοκράτη η Λακεδαίμων ανήκε στους Ηρακλείδες «κατά δωρεάν» του Ηρακλή του Τυνδαρέως. Οι απόγονοι λοιπόν του ήρωα

κάλεσαν τους Δωριείς να μοιραστούν μαζί την περιοχή και την εξουσία αλλά και οι Δωριείς τους χάρισαν για πάντα την βασιλεία.

Η διπλή βασιλεία στην Αρχαία Ελλάδα είναι σίγουρα σπάνιο αλλά όχι πρωτοφανές φαινόμενο⁴⁸. Οι Σπαρτιάτες πίστευαν πως ο θεσμός αυτός οφειλόταν στο γεγονός, ότι η γυναίκα του αρχηγού τους, του Αριστόδημου, γέννησε δίδυμους γιους και αρνιόταν να αποκαλύψει ποιος γεννήθηκε πρώτος. Αφού λοιπόν οι Σπαρτιάτες κατέφυγαν στην Πυθεία, αυτή τους συμβούλευσε να κάνουν και τους δύο βασιλείς και τον Ευρυσθένη και τον Προκλή, όπως ήταν τα ονόματά τους, αλλά τα πρωτεία να τα έχει ο πρωτότοκος, που όπως αποδείχτηκε ήταν ο Προκλής. Έτσι λοιπόν σχηματίστηκαν οι δύο βασιλικές οικογένειες, οι Αγιάδες και οι Ευρυσθένηδες. Κατά τον Ηρόδοτο η μία από τις δύο βασιλικές οικογένειες, οι Αγιάδες, είχαν καταγωγή από τους Αχαιούς που κατοικούσαν στην κοιλάδα πριν φτάσουν οι Δωριείς, εκδοχή που δεν φαίνεται να είναι πολύ πιθανή. Πάντως το βέβαιο ήταν πως κατά εθιμοτυπία ο βασιλικός οίκος των Αγιάδων προηγούνταν αυτού των Ευρισθένιδων⁴⁹.

Πέρα από το μύθο, ο θεσμός της διπλής βασιλείας στην Σπάρτη μπορεί να βρει μια πιο γειωμένη στην πραγματικότητα εξήγηση. Αυτός ο δυϊσμός στην ύπατη κατά τα πρώτα χρόνια, πριν δηλαδή από την νομοθεσία του Λυκούργου εξουσία, έφερνε ένα έντονο ανταγωνισμό στους δύο βασιλικούς οίκους. Μάλιστα ο ένας συμβασιλέας είχε δικαίωμα αρνησικυρίας (veto), στις πρωτοβουλίες του άλλου. Μέσα σε ένα τέτοιο ανταγωνιστικό περιβάλλον, τα περιθώρια ελιγμών της αριστοκρατίας ήταν πολύ μεγαλύτερα καθώς θα αποτελούσε το μήλο της Έριδος για τους δύο βασιλείς. Αντί λοιπόν να την μάχονταν σαν μια

---

⁴⁸ Rusolt Swoboda σ.672

⁴⁹ Στεφανόπουλος. Πολιτειακές Δομές και Πολιτειακές Λειτουργίες στην Αρχαία Ελλάδα. σελ. 165 επ.

ανταγωνιστική τάξη, προσπαθούσαν περισσότερο να την προσεταιριστούν.

Η βασιλεία ήταν κληρονομική. Βασιλιάς γινόταν όχι όμως ο πρωτότοκος γιος του βασιλιά αλλά ο πρώτος γεννηθείς γιος του βασιλιά κατά τη διάρκεια της βασιλείας του. Ο βασιλιάς διατηρούσε πάντα μεγάλο κύρος στην κοινωνία της Σπάρτης. Όταν πέθαινε γινόταν αντικείμενο ιδιαίτερων τιμών. Μάλιστα ο νέος βασιλιάς όφειλε να διαγράψει όλα τα χρέη των Σπαρτιατών.

Η Λυκούργεια νομοθεσία σεβάστηκε όλα τα προνόμια των δύο βασιλιάδων που δεν στέκονταν αντίθετα στο πνεύμα της. Έτσι οι δύο βασιλείς εξακολουθούσαν να ήταν οι ανώτατοι θρησκευτικοί αξιωματούχοι, σύνδεσμοι της Πόλης με τους θεούς της, ιερείς του Δια του Λακεδαιμονίου ο ένας και του Ουρανίου ο άλλος. Πρωτοστατούσαν στις θυσίες που έκανε η Πόλη και γενικά σε όλες τις θρησκευτικές τελετουργίες. Ήταν οι θεματοφύλακες των δελφικών χρησμών και διόριζαν κατά την απόλυτη κρίση τους Προξένους. Τέλος είχαν την πρωτοκαθεδρία σε όλους τους αγώνες.

Οι δικαστικές τους αρμοδιότητες φαίνεται να περιορίστηκαν πολύ με τους Νόμους του Λυκούργου. Εξακολουθούσαν όμως να δικάζουν υποθέσεις υιοθεσιών και γάμων και να λύνουν διοικητικές διαφορές δημοσίων δρόμων⁵⁰. Λογικά επίσης θα ήταν αρμόδιοι σε ότι αφορούσε το ιερό δίκαιο. Τέλος είχαν και ρόλο διαιτητικό στις περιπτώσεις που αντιμαχόμενοι Σπαρτιάτες κατέφευγαν σε αυτούς, λόγω του αυξημένου κύρους τους. Έπρεπε όμως πρώτα να έχει προηγηθεί όρκος των αντιδικούντων ότι θα σεβαστούν την όποια απόφαση του βασιλιά.

Πραγματικοί ηγεμόνες οι βασιλείς γίνονταν σε περίοδο πολέμου. Ήταν οι αρχιστράτηγοι του Σπαρτιάτικου στρατού, ο Αριστοτέλης μάλιστα προσδιορίζει την Λακωνική βασιλεία ως κληρονομική αρχιστρατηγεία.

Πάντως δεν αποφάσιζαν το αν θα κηρύξει πόλεμο ή αν θα ζητήσει ειρήνη η Σπάρτη αν και ήταν οι μόνοι που μπορούσαν να καλέσουν τους Περίοικους στα όπλα. Στον πόλεμο είχαν πάντα μαζί τους αγάλματα του Κάστορα και του Πολυδεύκη καθώς ήταν συμπολεμιστές των Τυνδαρίδων και κατά παράδοση έφευγαν πρώτοι για τον πόλεμο και γύριζαν τελευταίοι. Στον πόλεμο τους περιφρουρούσαν ειδικές μονάδες του στρατού των Σπαρτιατών (Ιππείς, Σκιρίτης λόχος).

Κατά παράδοση δεν εκστράτευαν και οι δύο βασιλείς εκτός Σπάρτης. Αυτό ίσως να έβρισκε την εξήγηση του στο γεγονός ότι δεν είναι λειτουργικό για ένα στρατό να έχει δύο αρχηγούς όταν μάλιστα παραδοσιακά αυτοί οι δύο ανταγωνίζονται. Πιθανόν όμως να ήταν απαραίτητο επίσης ο ένας βασιλιάς να έμενε με κάποιο στρατό μες στην Σπάρτη για να ελέγχει εκεί την κατάσταση. Αναφέρουμε εδώ ότι ο βασιλιάς συνοδευόταν στον πόλεμο από δύο τουλάχιστον εφόρους πράγμα που συρρίκωνε κατά πολύ την εξουσία του. Στο ναυτικό δε που πολύ αργότερα οι Σπαρτιάτες κατάλαβαν την σημασία του και το ανέπτυξαν οι βασιλιάδες μάλλον δεν εμπλέκονταν.

Οι βασιλείς ήταν επίσης μέλη της Γερουσίας. Ήταν μάλιστα τα μόνα μη αιρετά μέλη. Είχαν τα ίδια δικαιώματα μόνο που κατά τον Ηρόδοτο είχαν δύο ψήφους πράγμα που αμφισβητεί ο Θουκυδίδης. Κατά τον Ηρόδοτο πάλι προήδρευαν της γερουσίας.

Πάντως είναι δεδομένο ότι η νέα νομοθεσία αφαίρεσε από τα σκήπτρα των βασιλέων κάθε ουσιαστική υπεροχή. Οι βασιλείς ήταν υποχρεωμένοι να ορκίζονται κάθε μήνα στους εφόρους ότι θα τηρούν τους νόμους για να τους αντεγγυηθούν οι έφοροι την παραμονή τους στο θρόνο⁵¹. Η κατηγορία ότι αποφάσησαν αντίθετα με το Πολίτευμα ήταν αρκετή για τους εφόρους ώστε να τους εκθρονήσουν να του συλλάβουν, να τους

---

⁵⁰ Τριανταφ. Αρχ. Ελ. Δικ. σελ. 68

⁵¹ Ξενοφ. Λακεδ. Πολιτεία 15,7

δικάσουν και να τους επιβάλλουν ποινές τάξης που έφθαναν μέχρι και την θανατική ποινή. Πάντως βασιλιάδες με έντονη προσωπικότητα υπήρξαν ακόμα και οι πλέον ουσιαστικοί παράγοντες στην δημόσια ζωή της Σπάρτης.

β) Οι Έφοροι

Ήταν ίσως οι πλέον ισχυροί άρχοντες της Σπάρτης. Ως αξίωμα οι Έφοροι συναντώνται και σε άλλες Δωρικές Πόλεις , πράγμα που μας επιτρέπει να υποθέσουμε ότι Εφόρους είχαν οι Σπαρτιάτες από την πρώτη στιγμή που έφτασαν στην κοιλάδα του Ευρώτα. Όπως και να έχει οι Έφοροι των μέσων του ογδόου αιώνα, οπότε και απέκτησαν πλατιές εξουσίες, λίγη σχέση έχουν με αυτούς που πιθανόν να είχαν τα ίδιο αξίωμα παλιότερα. Κατά άλλες εκδοχές (Ηρόδοτος, Ξενοφών), οι έφοροι εισήχθησαν ως θεσμός από την Λυκούργεια νομοθεσία. Άλλες απόψεις τους θέλουν να πρωτοεμφανίζονται στην εποχή μετά τον Λυκούργο, κατά την βασιλεία του Θεόπομπου. Πάντως, όπως έχουμε ξαναπεί, η εποχή τόσο του Λυκούργου όσο και του Θεόπομπου δύσκολα προσδιορίζεται χρονικά.

Στο πέρασμα από το 7^ο στον 6^ο⁵² αιώνα οι έφοροι βρέθηκαν σιγά - σιγά να κυριαρχούν στην πολιτική ζωή της Σπάρτης⁵³. Μέσα στον 6^ο αιώνα οι εξουσίες τους αυξήθηκαν τόσο πολύ, που έγιναν οι απόλυτοι κυρίαρχοι στο πολιτικό παιχνίδι της Σπάρτης. Ήταν οι μόνοι που κάθονταν στους εφορικούς «δίφρους» ενώπιον των βασιλέων, ενώ από την άλλη οι βασιλείς ήταν υποχρεωμένοι όταν οι έφοροι πέρναγαν από μπροστά τους να σηκώνονται και να τους χαιρετούν. Επίσης έπρεπε να υπακούουν στις υποδείξεις των εφόρων, αν τους γινόντουσαν τρεις φορές. Είχαν κάθε

---

⁵² Τριανταφ. Αρχ.Ελ.Δικ. σελ.61

⁵³ Αριστοτέλης Πολ. 1271^α 5 εππ.

λόγο εξάλλου να το κάνουν στους ανθρώπους που μπορούσαν ανά πάσα στιγμή να τους κατηγορήσουν για δράση ενάντια στο Πολίτευμα, να τους συλλάβουν, να τους δικάσουν και να τους επιβάλλουν ακόμα και την ποινή του θανάτου. Επιπλέον, ήταν οι άνθρωποι που ενάντια στις διαθέσεις του μετριοπαθούς βασιλιά Αρχίδαμου, οδήγησαν την Σπάρτη στον Πελοποννησιακού Πολέμου, του πολέμου που μετά τα «Μηδικά» αναστάτωσε περισσότερο την Αρχαία Ελλάδα.

Οι έφοροι ήταν πέντε⁵⁴ ⁵⁵ και αυτό ίσως να συνδέεται με τις πέντε κόμεις ή και με τις πέντε φυλές της Σπάρτης. Ένας από τους πέντε εφόρους ήταν ο «επώνυμος – προεστώς των εφόρων»⁵⁶, πρώτος μεταξύ ίσων. Από το όνομα του προσδιορίζονταν το αρχοντικό έτος (επώνυμος), ενώ προήδρευε της συναρχίας των εφόρων καθώς και σε όλα τα άλλα όργανα που μετείχαν και προήδρευαν οι έφοροι συνολικά (προεστός). Έτσι συγκαλούσε μαζί με τους άλλους εφόρους την Γερουσία στην οποία ήταν οι μόνοι που μπορούσαν να προτείνουν νόμους. Επίσης συγκαλούσαν και την λαϊκή συνέλευση, την Απέλλα, και από κάποια εποχή και μετά, μπορούσαν να προτείνουν και σε αυτή κατευθείαν και όχι διαμέσου της Γερουσίας, νόμους.

Οι έφοροι ονομάζονταν και «νομιμοφύλακες». Είχαν την επιστασία των ηθών και ήταν υπεύθυνοι για το σεβασμό των νόμων από τους Σπαρτιάτες. Έλεγχαν τα οικονομικά της Πόλης. Επόπτευαν τις δραστηριότητες του ναυάρχου, του επιστολέα, των πολεμάρχων, του παιδονόμου, του Κυθηροδίκη και των άλλων αξιωματούχων. Στην περίπτωση που διαπίστωναν πλημμέλεια στην εκτέλεση των καθηκόντων τους, οι έφοροι μπορούσαν να τους παύσουν, να τους φυλακίσουν και να τους παραπέμψουν στην δικαιοδοσία της γερουσίας. Στην εξωτερική πολιτική είχαν αρμοδιότητα για τα θέματα που δεν αναλάμβανε η

---

⁵⁴ Ξενοφ. Ελλην. 2,3,9,10

⁵⁵ Θουκ 1,2,5

Απέλλα αλλά ήταν υπεύθυνοι και για την εσωτερική ασφάλεια της Πόλης. Έτσι διενεργούσαν ανακρίσεις και να λαμβάνουν όποια μέτρα έκριναν. Αναφέρουμε ότι με την κατηγορία της δράσης ενάντια στο Πολίτευμα, οδήγησαν τον Πausανία, τον νικητή των Πλαταιών και επίτροπο του βασιλιά Πλείσταρχου, στο θάνατο.

Ο κάθε έφορος σαν δικαιοδότης, ήταν αρμόδιος να κρίνει κάθε ιδιωτική διαφορά των Σπαρτιατών, εκτός αν ήταν οικογενειακής φύσεως, οπότε και ανήκε στην αρμοδιότητα τω βασιλέων. Με τέτοιες δικαστικού τύπου αρμοδιότητες οι έφοροι ασχολούνταν καθημερινά και όπως μπορούμε να υποθέσουμε το ίδιο έκαναν και σε περίοδο πολέμου, οπότε δύο τουλάχιστον έφοροι ακολουθούσαν τον βασιλιά σε εκστρατείες.

Σε περίπτωση ποινικών υποθέσεων, οι πέντε έφοροι ήταν υπεύθυνοι για την ανάκριση ενώ τις πλέον σοβαρές υποθέσεις εκδίκασε η γερουσία αφού πρώτα άκουγε τις προτάσεις τους. Στις ποινικές όμως υποθέσεις που αναλάμβαναν, δεν είχαν δικαίωμα να επιβάλλουν στους Σπαρτιάτες την ποινή του θανάτου, (πράγμα που μπορούσαν να κάνουν στους Περίοικους), καθώς και τις ποινές της εξορίας και ατιμίας* (κουράκης). Φυλακή κλεινόταν κάποιος μόνο κατά τη διάρκεια της ανάκρισης οπότε οι έφοροι επέβαλαν κατά κόρον χρηματικές ποινές, που βέβαια μπορεί να ήταν τόσο δυσβάσταχτες για τους Σπαρτιάτες, που μπορούσαν να τους οδηγήσουν και στην αυτοεξορία.

Αργότερα και με την παράλληλη ενδυνάμωση του θεσμού των πέντε εφόρων, η παραπομπή των σοβαρών υποθέσεων στην γερουσία έπαψε να είναι υποχρεωτική ενώ εμπλουτίστηκε και το ποινολόγιό τους με ποινές όπως καθαίρεση από πολιτικά και στρατιωτικά αξιώματα, κατεδάφιση σπιτιού κ.α. Πάντως για την στέρηση πολιτικών δικαιωμάτων, μόνη αρμόδια παρέμενε η γερουσία.

---

⁵⁶ Πaus 3,11,12

Οι έφοροι είχαν επιπλέον αρμοδιότητα ως προς τους Περίοικους και τους ειλώτες⁵⁷. Και ενώ ως προς τους περίοικους ακολουθούσαν μια κάποια διαδικασία αν και με μεγάλα περιθώρια ως προς την ποινή που μπορούσαν να εφαρμόσουν οι έφοροι (μπορούσαν να επιβάλλουν στους Περίοικους και την ποινή του θανάτου), στις διαφορές των ειλώτων δρούσαν περισσότερο σαν διαχειριστές δημόσιας εξουσίας παρά σαν δικαστές. Πάντως εδώ πρέπει να επισημάνουμε το εξής : γραπτό δίκαιο στην Σπάρτη δεν φαίνεται να υπήρχε οπότε η δικαιοσύνη κατά πολύ μεγάλο βαθμό αποδίδονταν τόσο στους Σπαρτιάτες, όσο κυρίως στους Περίοικους, με τρόπο «αυτογνώμονα»⁵⁸.

Η αρχή των εφόρων ήταν ενιαύσια. Οι έφοροι εκλέγονταν από την λαϊκή συνέλευση, την Απέλλα, κατά τρόπο μάλλον παρόμοιο με αυτόν της εκλογής της γερουσίας, τρόπο «λίαν παιδαριώδη» κατά τον Αριστοτέλη⁵⁹. Ήταν δηλαδή οι έφοροι «όμοιοι» με τους άλλους πολίτες και εκλέγονταν άμεσα από αυτούς. Μετά την λήξη της θητείας τους δεν απέδιδαν ευθύνες στην γερουσία, ενώ στην Απέλλα, από την οποία εκλέγονταν απέδιδαν πιθανόν τα «εύθυνα», χωρίς για αυτό να μπορούμε να είμαστε βέβαιοι.

Οι έφοροι όπως είπαμε ήταν Σπαρτιάτες πολίτες και δεν ανήκαν φυσικά στην αριστοκρατία της Πόλης. Τούτο σημαίνει ότι δεν είχαν οικονομική άνεση και πως πολλές φορές χρηματίζονταν από τους πλούσιους για να ασκούν τα καθήκοντά τους τουλάχιστον όχι ενάντια στα συμφέροντα της αριστοκρατίας.

Πάντως με τα χρόνια και την αύξηση των εξουσιών των εφόρων, το καθεστώς της Σπάρτης ολίσθαινε σε ένα είδος τυραννίας⁶⁰. Ίσως κάποτε

---

⁵⁷ Stanto Ephoroi 2861

⁵⁸ Τριανταφ. Αρχ.Ελ.Δικ. σελ.61

⁵⁹ Αριστοτέλης Πολ. 1270 b 8 εππ.

⁶⁰ Αριστοτέλης Πολ. 1260 b 40

οι Σπαρτιάτες να μετάνιωσαν για τις τόσες εξουσίες που μετά από τόσους αγώνες κατάφεραν να τους δώσουν.

γ) Η Αρχή των Γερόντων

Γέννημα σίγουρα της παλιάς Σπάρτης η Γερουσία δεν την συναντούμε από καμιά πηγή, από κανέναν από αυτούς που ασχολούνται ιστορικά με την Σπάρτη από την εποχή ακόμα της κλασικής αρχαιότητας, πριν την νομοθεσία του Λυκούργου. Ίσως όμως παλαιότερα οι αποφάσεις να είχαν ταυτιστεί τόσο πολύ με αυτές των βασιλιάδων, ώστε να μη κρίθηκε σκόπιμο να αναφερθεί από κανέναν η ύπαρξή της⁶¹. Από την εποχή όμως του Λυκούργου έπαψε να αποτελεί ανακτοβούλιο και μεταβλήθηκε σε ανεξάρτητο και κυρίαρχο πολιτικό σώμα.

Ο αριθμός των μελών της που ήταν τριάντα, δηλαδή είκοσι οχτώ γέροντες και οι δύο βασιλείς, ίσως να συνδέεται με τον αριθμό των ωβών (τριάντα) ή και των φυλών που ήταν πέντε. Πάντως τα μέλη της σίγουρα είχαν καταγωγή από την αριστοκρατική τάξη των Σπαρτιατών. Σε αυτή την παλαιά δωρική ευγένεια φυσικά ανήκαν και οι δύο βασιλικές οικογένειες της Σπάρτης. Τα μέλη λοιπόν της γερουσίας ήταν καλοί κ' αγαθοί Σπαρτιάτες, οι «πρεσβυγενείς». Επίσης έπρεπε να είχαν να φτάσει την ηλικία των εξήντα χρονών, πράγμα που κατέκρινε ο Αριστοτέλης καθότι σε αυτήν την ηλικία θα ήταν δεδομένη η πνευματική και σωματική τους κάμψη.

Τα μέλη της γερουσίας εκλέγονταν με ένα, μοναδικό σε επινοήση, σύστημα καθολικής ψηφοφορίας. Αφού χήρευε η θέση ενός μέλους της γερουσίας, μαζεύονταν ο λαός στο χώρο της συνέλευσης ενώ οι εκλεγμένοι κριτές έμπαιναν σε ένα οίκημα χωρίς παράθυρα που βρίσκονταν εκεί κοντά. Οι υποψήφιοι που πληρούσαν τις προϋποθέσεις

που προαναφέραμε, παρουσιάζονταν στο πλήθος που έκρινε την αρετή τους με ζητωκραυγές. Οι κριτές με βάση την ένταση των επευφημιών έκριναν ποιους πρόκρινε ο λαός για μέλη της γερουσίας.

Οι γέροντες ήταν ισόβιοι. Παρόλα αυτά το σώμα ανανεωνόταν συχνά καθότι οι γέροντες ήταν σε προχωρημένη ηλικία. Δεν απέδιδαν ευθύνες σε κανέναν ούτε σαν άτομα, ούτε σαν σώμα, παρά μόνο στους εφόρους στους οποίους λογοδοτούσαν οποτεδήποτε. Οι πλούσιοι γέροντες χρηματιζόνταν όπως εξάλλου έκαναν οι φτωχοί όμως έφοροι⁶². Πάντως η Ευγένεια της Σπάρτης που φιλοδοξούσε να μπει στην γερουσία, είχε συνείδηση πως αυτό εξαρτιόταν από τον λαό, οπότε του συμπεριφερόταν και ανάλογα.

Οι γέροντες ήταν σε ηλικία που δεν στρατεύονταν οπότε δεν υπήρχε λόγος να λείψουν από τις συνεδριάσεις. Αυτό μπορούσε να συμβεί μόνο σε κάποιους από τους δύο βασιλείς, αν τίθονταν αρχηγοί κάποιου εκστρατευτικού σώματος. Στην περίπτωση αυτή τους αντικαθιστούσε ο πιο στενός συγγενής τους από τα μέλη της γερουσίας. Ο κάθε γέροντας ήταν κύριος του ψήφου του και κατά τον Ηρόδοτο οι βασιλείς είχαν από δύο ψήφους.

Η γερουσία χωρίς να έχει την ισχύ των εφόρων, διέθετε μεγάλο κύρος στην κοινωνία της Σπάρτης, ήταν η πλέον σεβαστή αρχή⁶³.⁶⁴ Κύρια αρμοδιότητά της ήταν να προβουλεύει. Επεξεργαζόταν δηλαδή και ενέκρινε τα διάφορα σχέδια νόμων, πριν τα εγκρίνει τελικά η συνέλευση. Οι έφοροι, οι μόνοι που είχαν το δικαίωμα να καταθέσουν τις νομοθετικές τους προτάσεις κατευθείαν στην Απέλλα, κάνανε μάλλον σπάνια χρήση του δικαιώματος αυτού.

---

⁶¹ Πλούτ. Λυκ. 10,11

⁶² Αριστοτέλης Πολ. 1271 α 3 εππ.

⁶³ Πλούτ. Λυκ. 26,1

⁶⁴ Αισχιν. Κατά Τιμάρχου 180

Τα σχέδια νόμου προέρχονταν κατά βάση από τους βασιλιάδες, τους εφόρους και φυσικά από οποιοδήποτε μέλος της (McDowel). Η γερουσία επεξεργαζόταν τα διάφορα σχέδια στις συνεδριάσεις της και τους έδιναν την τελική τους μορφή. Αυτή ήταν και η σπουδαιότερη αρμοδιότητα της γερουσίας που μάλλον ατονούσε, όσο αυξάνονταν οι εξουσίες των εφόρων.

Εκτός όμως από αυτή την νομοπαρασκευαστική της λειτουργία, η γερουσία είχε και ευρείες δικαιοδοτικές αρμοδιότητες. Δίκαζε εγκλήματα κατά του Κράτους και όσες άλλες κακουργηματικές πράξεις παρέπεμπαν σε αυτήν οι έφοροι⁶⁵. Ήταν το μόνο δικαιοδοτικό όργανο, που μπορούσε να επιβάλει στους Σπαρτιάτες ατιμία, εξορία με ή χωρίς κατεδάφιση σπιτιού καθώς και θανατική ποινή. Οι εκτελέσεις γίνονταν σε ειδικό χώρο μέσα στο κελί που κρατούνταν ο κατηγορούμενος, τη λεγόμενη «δεχάδα». Παλιότερα οι καταδικασμένοι κατακρημνίζονταν από τον βαραθρώδη λάκκο του Καιάδα. Οι δίκες των σοβαρών υποθέσεων κρατούσε πολλές μέρες και με ιδιαίτερο σεβασμό στους τύπους. Πάντως οι αποφάσεις της γερουσίας δεν εφαρμόζονταν πάντα λόγω κυρίως πολιτικών σκοπιμοτήτων. Τέλος στην Σπάρτη δεν υπήρχε ποτέ δεδικασμένο δηλαδή μια απόφαση ακόμα και αν ήταν αθωωτική θα μπορούσε να αναθεωρηθεί. Οι σοβαρές αυτές αρμοδιότητες, είχαν κατά τον Ξενοφώντα ανατεθεί από τον Λυκούργο στην γερουσία, λόγω την αναμφισβήτητης εμπειρίας και σοφίας των μελών της.

Διευρυμένη η γερουσία με τη συμμετοχή των πέντε εφόρων συγκροτούσε ένα ανώτατο δικαστήριο που δίκαζε τους βασιλείς. Οι κατηγορίες ποίκιλλαν από την δράση ενάντια στο Πολίτευμα, μέχρι την δειλία στην μάχη ή την ασύμφορη απόφαση για την Σπάρτη. Οι ποινή που επέβαλε αυτό το δικαστήριο μπορούσε να φτάσει και την θανατική, αν και στην πράξη αυτό συνέβη πολύ σπάνια. Πιο συχνό επιβάλλονταν

οι ποινή της εξορίας αλλά και διάφορες χρηματικές ποινές. Γενικά το εξαιρετικό και συνάμα ανώτατο αυτό δικαστήριο σε πολλές περιπτώσεις αυτοσχεδίασε στο ζήτημα του ποινικού κολασμού.

Ο θεσμός της γερουσίας καταργήθηκε πολύ αργότερα από τον μεγάλο μεταρρυθμιστή Κλεομένη τον Γ' το 227 π.χ., πέντε χρόνια πριν η Σπάρτη ηττηθεί από τις δυνάμεις της Αχαϊκής συμπολιτείας και από τον Φίλιππο τον Ε' της Μακεδονίας.

δ) Οι Λαϊκές Συνελεύσεις : Απέλλα και Μικρή Εκκλησία

Ο «Πύθιος» Απόλλων, δηλαδή ο «Απέλλων»⁶⁶, έδωσε το όνομά του στην Σπαρτιάτικη λαϊκή συνέλευση. Σε επίσημα όμως έγγραφα της Σπάρτης, η Απέλλα αναφερόταν και ως εκκλησία των Λακεδαιμονίων. Οι συνεδριάσεις γίνονταν κοντά στη γέφυρα Βαβύκα του ποταμού Κνακίωνα, κατά τις υποδείξεις της μεγάλης ρήτρας⁶⁷. Οι συνελεύσεις που αρχικά θα γίνονταν μια, μάλλον το μήνα Απελλαίο, ή δύο φορές το χρόνο, στην συνέχεια πύκνωσαν και θα πρέπει να γίνονταν, πέραν των έκτακτων συνεδριάσεων, μια φορά το μήνα, όταν είχε πανσέληνο⁶⁸.

Όταν ένας Σπαρτιάτης είχε συμπληρώσει την ηλικία των τριάντα χρόνων⁶⁹ και διατηρούσε πλήρη τα πολιτικά του δικαιώματα, όφειλε να πάρει μέρος στην λαϊκή συνέλευση. Η απώλεια των πολιτικών δικαιωμάτων δεν ήταν κάτι σπάνιο στην Αρχαία Σπάρτη, ειδικά όταν η Πόλη μετέβαινε σε ένα στάδιο παρακμής. Όταν οι έχοντες πολιτικά δικαιώματα αλλά και οι εν γένει ενδιαφερόμενοι για την συνέλευση μειώθηκαν πολύ, η συνέλευση μεταφέρθηκε σε ένα στεγασμένο χώρο, την Σκιάδα. Η απώλεια όμως του κύρους της συνέλευσης εκείνης της

---

⁶⁵ Glotz Gohen Histoire Grecque 1.363

⁶⁶ Πλούτ.Λυκ. 6,3 «...εις τον Πύθιον...»

⁶⁷ Πλούτ.Λυκ.6,3

⁶⁸ Πλούτ.Λυκ. 6,2

⁶⁹ Πλούτ.Λυκ. 6,3

εποχής, συμβάδιζε με την απώλεια του κύρους, με την παρακμή ολόκληρης της Πόλης

Στην προ εφόρων εποχή στη Σπάρτη, τη συνέλευση λογικά θα συγκαλούσαν οι δύο βασιλείς ή η γερουσία⁷⁰. Από την εποχή όμως του Θεόπομπου, που κατά την πιθανότερη εκδοχή εγκαθίδρυσε τον θεσμό των εφόρων, τη συνέλευση συγκαλούσαν και γενικά προήδρευαν οι πέντε έφοροι^{71, 72}. Στο προοίμιο των αποφάσεων υπήρχε το στερεότυπο «αποφασίστηκε από τους εφόρους και από την συνέλευση». Αυτό βέβαια δεν σημαίνει ότι η γερουσία ή οι βασιλείς έπαψαν να παίζουν ένα κυρίαρχο ρόλο στην συνέλευση.

Η λαϊκή συνέλευση φαίνεται πως στην πορεία του χρόνου ενδυναμώνονταν και μετεξελίσσονταν σε κυρίαρχο πολιτικό θεσμό της Σπαρτιάτικης Πολιτείας⁷³. Την πρώτη περίοδο η Απέλλα πιθανόν να ήταν μια συνάθροιση των πολιτών που άκουγε και είτε επικύρωνε είτε απέρριπτε τις προτάσεις της γερουσίας και των βασιλιάδων. Πάντως να μια πρόταση νόμου έβρισκε σύμφωνους όλους τους γερουσιαστές και τους βασιλείς, η πρόταση αυτή είτε δεν κατατίθονταν καθόλου στην λαϊκή συνέλευση, είτε κατατίθονταν και απλώς εγκρίνονταν

Πιθανόν πριν ακόμη εμφανιστεί ο θεσμός των εφόρων, η Απέλλα άρχισε να αποκτά νέες σημαντικές αρμοδιότητες. Πρώτα και κύρια, άρχισε αυτή να εκλέγει τα μέλη της γερουσίας με τον τρόπο που έχουμε περιγράψει παραπάνω. Δεν διέθετε νομοθετική πρωτοβουλία, μπορούσε όμως εν τέλει να τροποποιήσει τα σχέδια που της υποβάλλονταν, κάνοντας χρήση της «ανταγορίας»⁷⁴. Τέλος αποφάσιζε για αρκετά

---

⁷⁰ Πλούτ.Λυκ. 6,2

⁷¹ Θουκ.1,17,1

⁷² Ξενοφ. Ελληνικά 4,6,3

⁷³ Biscardi Αρχαία Ελληνικά Δίκαια. σελ.76 επ.

⁷⁴ Πλούτ.Λυκ. 6,2

ζητήματα της Πόλης, ακόμη και για το ποιος θα ανέβαινε στο θρόνο σε περίοδο διχοστασίας γύρω από το δικαίωμα διαδοχής⁷⁵.

Από την εποχή του Θεόπομπου και μετά, η Απέλλα ψήφιζε τους εφόρους, κήρυσσε τον πόλεμο, ενέκρινε την συγκρότηση συμμαχιών και την σύναψη συνθηκών, αποφάσιζε ακόμη και για θρησκευτικά θέματα. Παράλληλα με τις πλατιές εξουσίες που κέρδιζαν οι έφοροι, δύναμη έπαιρνε και η συνέλευση, δύναμη που πολλές φορές μεταφραζόταν στην πράξη, σε λήψη αρμοδιοτήτων πέρα από τις θεσμοθετημένες. Για παράδειγμα οι «ανταγορίες» τις περισσότερες φορές υπέκρυπταν, νέες αυτοτελείς προτάσεις νόμου.

Ο Πλούταρχος αναφέρει ότι ο λαός, πιστός στην παράδοση, καταψήφιζε όποια πρόταση δεν προερχόταν από αυτόν. Τούτο μας οδηγεί στο συμπέρασμα μιας πολύ ισχυρής Απέλλας στην οποία μπορούσαν να πάρουν τον λόγο και να προτείνουν όλοι οι συμμετέχοντες. Αυτό τουλάχιστον αφήνει να εννοηθεί και ο Αισχίνης όταν διηγείται το περιστατικό με τον Σπαρτιάτη που, ενώ είχε ζήσει αισχρή ζωή, εισηγήθηκε στη Απέλλα, μια επωφελή για την Πόλη πρόταση. Πάντως το νομοθετικό πλαίσιο της Σπάρτης είχε περισσότερο κατευθυντήριο χαρακτήρα. Η Σπάρτη διοικούνταν κατά βάσει από τα διατάγματα των βασιλέων και από τα διατάγματα και τις προγραμματικές δηλώσεις των εφόρων.

Η Απέλλα όμως, μεινεκτούσε σε ένα βασικό σημείο σύμφωνα με μια ρύθμιση της μεγάλης ρήτρας. Σύμφωνα λοιπόν με αυτή τη ρύθμιση, οι δύο βασιλείς είχαν δικαίωμα να μην κυρώνουν τις αποφάσεις της λαϊκής συνέλευσης και να την διαλύουν τις συνεδριάσεις της. Αυτό μπορούσε να γίνει μόνο όταν η συνέλευση έπαιρνε «σκολιές», λάθος δηλαδή αποφάσεις⁷⁶. Η ρύθμιση αυτή που ενσωματώθηκε στην μεγάλη ρήτρα,

---

⁷⁵ Α. Δημητρόπουλος Γεν. Συνταγματική Θεωρία τ.Α σελ.212

⁷⁶ Πλούτ.Λυκ. 6,7

καθιερώθηκε από τον βασιλιά της Σπάρτης Θεόπομπο. Πάντως η υπερεξουσία αυτή των γερόντων και των βασιλιάδων δύσκολα θα εφαρμοζόταν. Το πιθανότερο νόημα της ρήτρας είναι διαφορετικό. Επειδή δηλαδή η Απέλλα ψήφιζε δια βοής, δεν ήταν πάντα εύκαιρες να διαπιστωθεί ποια ήταν η πλειοψηφία από τους αρμόδιους για αυτό εφόρους. Τότε λοιπόν επαναλαμβανόταν η ψηφοφορία, αυτή τη φορά με ευθύνη της γερουσίας. Μια τέτοια ερμηνεία της ρύθμισης, τείνει όχι στην μείωση αλλά στην κατοχύρωση των εξουσιών της Απέλλας, πράγμα πιο συμβατό με την κοινωνική δυναμική αλλά και με την εξέλιξη του θεσμού της λαϊκής συνέλευσης⁷⁷.

Παράλληλα με την Απέλλα πιθανόν να λειτουργούσε και μια μικρότερη συνέλευση, γεγονός που συμπεραίνεται από μια αναφορά του Ξενοφώντα⁷⁸. Μπορούμε να υποθέσουμε μόνο ότι η μικρή εκκλησία, όπως την ονοματίζει ο Ξενοφώντας συγκαλούνταν σε έκτακτες περιπτώσεις, όταν δεν ήταν δυνατόν να συγκληθεί η Απέλλα.

---

⁷⁷ Πανεπιστημιακές Σημειώσεις

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4^ο

ΤΟ «ΣΥΝΤΑΓΜΑ» ΤΗΣ ΣΠΑΡΤΗΣ

ΑΠΟ ΜΙΑ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΣΚΟΠΙΑ

Α) ΟΙ ΤΡΕΙΣ ΕΞΟΥΣΙΕΣ – ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΕΣ (ΝΟΜΟΘΕΤΙΚΗ – ΕΚΤΕΛΕΣΤΙΚΗ – ΔΙΚΑΣΤΙΚΗ) ΣΤΗΝ ΑΡΧΑΙΑ ΣΠΑΡΤΗ ΚΑΙ Η ΑΝΑΙΡΕΣΗ ΤΟΥΣ

Η Διάκριση της κρατικής εξουσίας γίνεται αντιληπτή με την τυπική έννοια (τρεις εξουσίες) και την ουσιαστική (τρεις λειτουργίες)^{79 8081}. Πρώτα από όλα θα πρέπει να ξεκαθαρίσουμε, πως δεν μπορούμε να κάνουμε λόγο για διάκριση των εξουσιών στην Αρχαία Σπάρτη. Κατά την κλασική διδασκαλία του Montesquieu οι τρεις εξουσίες του κράτους είναι τα διακριτά κρατικά όργανα, που ασκούν καθένα από μια λειτουργία του κράτους, την νομοθετική, την εκτελεστική και την δικαστική. Η διδασκαλία αυτή, όπως και γενικά η διάκριση των τριών λειτουργιών του κράτους αναφέρεται σε ένα Πολίτευμα από κάθε άποψη διαφορετικό από τα Πολιτεύματα των Πόλεων της Αρχαίας Ελλάδας, γέννημα της ιστορίας πολλά χρόνια μετά. Η θεωρία των τριών λειτουργιών και εξουσιών αναφέρεται στο Πολίτευμα της αντιπροσωπευτικής «Δημοκρατίας» και δρα εξισορροπητικά για τις τρεις εξουσίες, οπότε και γενικά προστατευτικά για το Πολίτευμα⁸². Ο Αριστοτέλης διακηρύσσει ότι σε κάθε Πολίτευμα υπάρχουν «τρία μόρια» και ότι «έστι δε των τριών τούτων εν με τι το βουλευόμενον περί

---

⁷⁸ Andreves The government of classical Sparta 4επ.

⁷⁹ Βλάχος. Η Ενότης της πολιτικής εξουσίας και η διάκριση των εξουσιών

⁸⁰ Μάνεσις. Αι εγγυήσεις τηρήσεως του Συντάγματος. Σελ.19 επ.

⁸¹ Σγουρίτσα. Συνταγματικόν Δόκαιον. Σελ. 1 επ.

⁸² Α.Δημητρόπουλος. Γενική Συνταγματική Θεωρία. Σρλ.65

των κοινών, δεύτερον δε περί τας αρχάς, τρίτον δε τι το δικάζον». Έχει όμως βέβαια στο μυαλό του μια σκοπιμότητα διαφορετική από την ανάλογη διάκριση που γίνεται για την αντιπροσωπευτική δημοκρατία.

Στη Σπάρτη δεν υπάρχουν διαφορετικά όργανα που έχουν αναλάβει διαφορετικές λειτουργίες – εκφράσεις της ενιαίας εξουσίας της Πόλης. Όπως αναφέραμε και στη αναλυτική περιγραφή των οργάνων της Σπάρτης, οι βασιλείς, η γερουσία, οι έφοροι και η Απέλλα είχαν διάφορες αρμοδιότητες που μπορεί να ήταν νομοθετικές, εκτελεστικές αλλά και δικαστικές.

Έτσι οι βασιλιάδες πέρα από τα θρησκευτικά τους αξιώματα, είχαν δικαστικές και λόγω του κύρους τους διαιτητικές αρμοδιότητες, μετείχαν σε νομοπαρασκευαστικό όργανο την γερουσία ενώ και στην διάρκεια ειρήνης αλλά και κατά την διάρκεια πολέμου είχαν και διοικητικές και εκτελεστικές αρμοδιότητες. Οι έφοροι είχαν τις κύριες διοικητικές – εκτελεστικές αρμοδιότητες (π.χ. οι προγραμματικές δηλώσεις τους), πρότειναν στην Απέλλα, στις οποίες την συνεδρίαση προήδρευαν, δικά τους σχέδια νόμου, ενώ είχαν και ευρύτατες δικαστικές αρμοδιότητες. Η γερουσία «προβούλευε» και αναδεικνυόταν έτσι σε κύριο νομοπαρασκευαστικό όργανο αλλά δικαιοδοτούσε σε σοβαρές υποθέσεις. Τέλος η Απέλλα ως το πλέον κυρίαρχο όργανο στην Πολιτεία της Σπάρτης απείχε μόνο από δικαστικές αρμοδιότητες καθώς γενικά τα σώματα του τύπου των λαϊκών συνελεύσεων δεν ασχολούνταν με ζητήματα που θέλουν ένα επίπεδο ειδίκευσης. Πάντως η Απέλλα ψήφιζε τα όργανα που είχαν τις κύριες δικαστικές αρμοδιότητες, την γερουσία δηλαδή και τους εφόρους και έτσι τα έλεγχε.

Στην αμεσοδημοκρατική τέλος Σπάρτη, ζήτημα με το οποίο θα ασχοληθούμε αναλυτικά παρακάτω, δεν υπήρχε διαχωρισμένο κράτος, διαχωρισμένη δηλαδή εξουσία πέραν του λαού. Η εξουσία δηλαδή ήταν μία, η δική του και όχι τρεις. Για τον ίδιο λόγο δεν μπορούμε να κάνουμε

λόγο για τρεις λειτουργίες με την έννοια που τους δίνεται σήμερα. Εξάλλου οι λειτουργίες της Πόλης της Σπάρτης ήταν ποικίλες, όπως για παράδειγμα η δημόσια παιδεία και σίγουρα παραπάνω από τρεις.

B) Η Σπάρτη από την Άποψη του Ετατισμού

Παραπάνω και μιλώντας για την Άμεση Δημοκρατία, αναφερθήκαμε στην μη ύπαρξη κυβερνώντων και κυβερνωμένων στην Αρχαία Σπάρτη, κατ' ουσίαν για τη μη ύπαρξη διαχωρισμένου κράτους από την κοινωνία. Έτσι είναι δύσκολο να μιλήσουμε για Ετατισμό στην Αρχαία Σπάρτη, καθώς αυτό που λέμε Πόλις συνδιαμορφωνόταν από τους Πολίτες και δεν επιβαλλόταν άνωθεν από κάποια εξουσία.

Παρόλα αυτά η θεωρία του Ετατισμού και η κριτική που αυτή δέχτηκε θα ήταν λάθος να απορριφθούν ως εργαλεία στην ανάλυση της κοινωνικής – «κρατικής» δόμησης της Αρχαίας Σπάρτης. Η ταύτιση στα μυαλά πολλών της Σπάρτης με ένα ολοκληρωτικό καθεστώς μπορεί να είναι λανθασμένη, δικαιολογείται όμως από μια πραγματικότητα που έδινε μακράν μεγαλύτερη προτεραιότητα στο σύνολο σε σχέση με το άτομο.

Η επικρατούσα και διάχυτη στην Σπαρτιάτικη κοινωνία, ιδεολογία, υπαγόρευε, ότι η ζωή του κάθε Σπαρτιάτη έπρεπε να προσαρμόζεται ώστε να συντηρείται το μεγαλείο της Σπάρτης. Αυτό το μεγαλείο της Πόλης ήταν η απόλυτη προτεραιότητα και οι περισσότερες πτυχές της Πόλης έφεραν το στίγμα της.

Μέσα σε αυτή τη διάχυτη όπως είπαμε ιδεολογία, η συλλογική ζωή ήταν δικαιολογημένο επακόλουθο, ήταν μια αναγκαιότητα. Ο Σπαρτιάτης λάμβανε μαζί με τους συμπολίτες του την ίδια αγωγή στην παιδική του

ηλικία, κατατασσόταν στο στρατό στα είκοσι, μετείχαν στην Απέλλα από τα τριάντα, έτρωγαν στα δημόσια συσσίτια. Λίγες στιγμές έμεναν προσωπικές. Κατά τα άλλα ήταν αφιερωμένοι στην Πόλη. Αυτή η συμπίεση της ατομικότητας ήταν και ένας λόγος για το γεγονός ότι η Σπάρτη δεν είχε να επιδείξει τα αριστουργήματα τέχνης της Αθήνας

Γ) Η Αξία του Ανθρώπου στην Αρχαία Σπάρτη

Ενώ ο Ετατισμός δεν είναι σίγουρα άσχετος με την «κρατική» δόμηση της Αρχαίας Σπάρτης, θα ήταν λάθος να θεωρούσαμε ότι η Σπάρτη αδιαφορούσε για την αξία του ανθρώπου. Μια προσεκτική ματιά οδηγεί στο συμπέρασμα, ότι η αξία του ανθρώπου ήταν όχι απλά υπολογίσιμη αλλά ως ένα σημείο και μέσα από διάφορους θεσμούς καθιερωμένη. Άποροι Σπαρτιάτες σπανίως υπήρχαν. Οι νόμοι του Λυκούργου μοίραζαν κλήρο σε όλους τους Σπαρτιάτες, ενώ παρόλο που οι είλωτες ήταν δημόσιοι, υπήρχαν για όλους κάποιοι να δουλεύουν στα χωράφια τους. Επίσης τα δημόσια συσσίτια ήταν πολύ προχωρημένο μέτρο εξασφάλισης της στοιχειώδους ανάγκης του φαγητού.

Ο σεβασμός αλλά και η περαιτέρω ανάδειξη της αξίας του ανθρώπου συνέβαινε και από πολιτικής άποψης. Στην «Άμεση» Δημοκρατία της Απέλλας ο άνθρωπος πολίτης της αρχαίας Σπάρτης συνδιαμόρφωνε τις αποφάσεις για τα πράγματα της Πόλης, για τα πράγματα δηλαδή που τον αφορούσαν. Έτσι πληρωνόταν η αξία του ως άνθρωπου που κατά τον Αριστοτέλη είναι «πολιτικό όν». Αυτή η πτυχή, η ανάπτυξη της πολιτικής διάστασης του ανθρώπου, είχε μάλλον υποβαθμιστεί από το σύστημα της αντιπροσωπευτικής «Δημοκρατίας». Πάντως σίγουρα η συλλογική ζωή, που ήταν υποχρεωτική, η συνεχής επιβολή της ομάδας πάνω στο άτομο, περιόριζε την ελευθερία των Σπαρτιατών, μείωνε την αξία τους ως

ανθρώπους που δικαιούνται σε κάποιες πτυχές του βίου τους να επιλέγουν τον τρόπο που θα ζήσουν.

Δ) Η Αρχαία Σπάρτη ως «Κράτος» Δικαίου

Ο πολίτης της αρχαίας Σπάρτης, με τα πολιτισμικά δεδομένα του Αρχαίου Ελληνικού κόσμου, ήξερε ότι η κρίση και η τιμωρία, που θα αντιμετώπιζε για ένα πιθανό παράπτωμά του θα ήταν έλλογη και έννομη. Έλλογη με την έννοια της αντιστοιχίας με τις προτεραιότητες που κατά τους ίδιους τους πολίτες της, έπρεπε να είχε η Πόλη και έννομη με την έννοια το νομοθετικό πλαίσιο με το οποίο θα αντιμετωπιζόταν είχε συνδιαμορφωθεί και από τον ίδιον και ότι τα όργανα που θα τον έκριναν είχαν ψηφιστεί και από αυτόν.

Μπορούμε δηλαδή να χαρακτηρίσουμε την Σπάρτη σαν ένα «κράτος» Δικαίου. Εδώ το κράτος δικαίου δεν έχει τη σημασία που του αποδίδει η κλασική θεωρία της ατομικιστικής αντίληψης⁸³. Έτσι και αλλιώς, όπως εξάλλου προείπαμε, εδώ δεν υφίσταται διαχωρισμένο κράτος με από την κοινωνία, δεν υφίσταται διαχωρισμός μεταξύ κυβερνώντων και κυβερνωμένων, ώστε το κράτος να απέχει από κάποιες δραστηριότητες των πολιτών. Εδώ η έννοια του «κράτους» δικαίου είναι πλήρης. Καλύπτει κάθε πτυχή της ζωής, δεν διασπάται στη σφαίρα του ιδιωτικού και στην σφαίρα του δημοσίου. Επίσης το «κράτος» δικαίου εδώ είναι αδιάσπαστο με την δημοκρατία, σέβεται δηλαδή και προϋποθέτει την ελευθερία του ανθρώπου να συνδιαμορφώνει τα κοινά.

Επισημαίνουμε όμως, ότι γραπτοί νόμοι μάλλον δεν υπήρχαν στην Σπάρτη, γεγονός που περιόριζε την αρχή της νομιμότητας όπως θα την λέγαμε σήμερα.

Ε) Η Αυστηρότητα του «Συντάγματος» στην Αρχαία Σπάρτη

Η σταθερότητα της πολιτειακής δομής της Σπάρτης, ήταν ένα χαρακτηριστικό της, εντοπισμένο ακόμα και από τους αρχαίους συγγραφείς. Η Σπάρτη έμεινε σταθερά πιστή σε αυτό που ονομάζουμε Λυκούργεια νομοθεσία. Το «Σύνταγμα» θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως απόλυτα αυστηρό⁸⁴, καθώς δεν αναθεωρήθηκε ποτέ κατά τρόπο εμφανή, επίσημο, κατά τρόπο δηλαδή που να αμφισβητεί την αυθεντία του ημίθεου Λυκούργου.

Το Δίκαιο όμως δεν είναι απλώς και μόνο εκδήλωση της κρατικής εξουσίας⁸⁵. Η πραγματικότητα κυλούσε, και η Σπάρτη νομοτελειακά προσαρμοζόταν σε αυτήν. Αυτό όμως δεν συνέβαινε με μια αναθεώρηση του «Συντάγματος» της, αλλά με μια μεταβολή του νοήματος των διατάξεών του. Η μεταβολή του νοήματος έχει εδώ την έννοια της πρόσδωσης ενός νέου περιεχομένου σε έναν «συνταγματικό» κανόνα χωρίς να μεσολαβήσει αναθεώρηση⁸⁶. Έτσι οι ερμηνείες των ρητρών, ακόμα και της μεγάλης ρήτρας άλλαζαν ανάλογα με την πραγματικότητα και τις ανάγκες της. Τρόποι όμως δικαιολόγησης για την εισαγωγή νέων ρυθμίσεων, χωρίς να θίγεται τυπικά η Λυκούργεια νομοθεσία, υπήρχαν και άλλοι.

Έτσι μεταγενέστερα νομοθετήματα αποσώθηκαν στον Λυκούργο για να αποκτήσουν το κύρος του. Για αυτό εξάλλου ο Λυκούργος εντοπίζεται κάπου ανάμεσα στον 9^ο αιώνα π.χ. και στα 550 π.χ., δηλαδή σε μια αχανή χρονική περίοδο. Η νομοθεσία επίσης, λόγω του ασαφούς – ανοιχτού σε ποικίλες ερμηνείες περιεχομένου της δεν έχανε ποτέ το

---

⁸³ Α.Δημητρόπουλος. Γενική Συνταγματική Θεωρία. Σελ.94 επ.

⁸⁴ Α.Δημητρόπουλος. Γενική Συνταγματική Θεωρία. Σελ.103

⁸⁵ Α.Δημητρόπουλος. Η Δομή και η λειτουργία της Σύγχρονης Δημοκρατίας. Σελ.21

⁸⁶ ο.π. σελ.17 επ.

κύρος της. Η νομοθεσία επίσης δεν ήταν γραπτώς διατυπωμένη, πράγμα που άφηνε περιθώρια σε μια πιο ελεύθερη ερμηνεία της.

Όμως η σταθερότητα του Πολιτεύματος της Αρχαίας Σπάρτης, σπάνιο πράγματι φαινόμενο σε ολόκληρο τον Αρχαίο Ελληνικό κόσμο, δεν μπορεί να εξηγηθεί μόνο από αυτό. Κυρίως ερμηνεύεται από το γεγονός ότι αυτό το Πολίτευμα ήταν ιδιαίτερα πρόσφορο για τις ανάγκες της Σπάρτης, αλλά επίσης γιατί με τον συνδυασμό πολλών Πολιτευμάτων, απέφυγε την κυκλική εναλλαγή τους. Στο τελευταίο συνηγορεί και ο Αριστοτέλης στα Πολιτικά του.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5^ο

Η «ΑΜΕΣΗ» ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ ΣΤΗΝ ΑΡΧΑΙΑ ΣΠΑΡΤΗ ΚΑΙ Η ΑΡΧΗ ΤΗΣ ΛΑΪΚΗΣ ΚΥΡΙΑΡΧΙΑΣ

Α) ΑΜΕΣΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ

Δημοκρατία είναι το Πολίτευμα στο οποίο ο λαός παίρνει ο ίδιος τις βασικές πολιτικές αποφάσεις⁸⁷. Λέγοντας Πολίτευμα εννοούμε την μορφή οργάνωσης και άσκησης της πολιτικής εξουσίας που προβλέπεται από το δίκαιο⁸⁸. Άρα δημοκρατία είναι η οργάνωση και άσκηση της πολιτικής εξουσίας από τον λαό, από τον δήμο που «ετιν ο κρατών» κατά τον Αριστοτέλη.

Μιλώντας για «Άμεση» Δημοκρατία, δεν υπονοούμε ότι η Δημοκρατία διακυβεύει την συμμετοχικότητα σαν μια διάστασή της. Η Δημοκρατία δεν μπορεί να νοηθεί ως κάτι άλλο πέρα από το ότι οι βασικές πολιτικές αποφάσεις λαμβάνονται από τον λαό. Ο όρος όμως άμεση έχει μια χρηστικότητα. Διαχωρίζει το Πολίτευμα αυτό, από άλλα Πολιτεύματα που στην ιστορία και ιδιαίτερα μετά την γαλλική επανάσταση αυτοπροσδιορίζονταν ως Δημοκρατικά, καθιέρωναν όμως την αντιπροσώπευση ως προς το ζήτημα της λήψης των πολιτικών αποφάσεων.

Στην Δημοκρατία δεν υφίσταται πηγή και άσκησης της εξουσίας⁸⁹. Δεν υπάρχουν κάποιοι ειδικοί, έστω και εκλεγμένοι, που παίρνουν θεμελιακές για τον κοινωνικό βίο αποφάσεις στο όνομα του λαού. Στην Δημοκρατία ο λαός βγαίνει στο προσκήνιο, οι αντίθετες απόψεις που υπάρχουν μέσα στο κοινωνικό σώμα, αντιπαρατίθενται και συντίθενται μέσα από μια δημιουργική διαδικασία. Έτσι ο λαός αυτοκυβερνάται,

---

⁸⁷ Α. Δημητρόπουλος, Γενική Συνταγματική Θεωρία. Σελ. 208

⁸⁸ ο.π. σελ 85

⁸⁹ ο.π. σελ.208

χαράσσει τη δική του μοίρα και έχει την ευθύνη για αυτήν. Εν τέλει αυτό είναι το νόημα της ελευθερίας, η δημιουργικότητα και η ευθύνη⁹⁰.

Αυτό το Πολίτευμα, το Πολίτευμα της «Άμεσης» Δημοκρατίας, συναντάται κατά κόρον στην ελληνική αρχαιότητα. Δεν ήταν μόνο η Αθήνα δημοκρατική, όπως πολύ συχνά αναφέρεται ακόμα και σε σχολικά βιβλία. Η Αρχαία Σπάρτη με τα πολλά σοσιαλιστικά χαρακτηριστικά⁹¹, ήταν η πρώτη Πόλη στην Αρχαία Ελλάδα που καθιέρωσε Δημοκρατικούς θεσμούς⁹². Σε αυτούς τους θεσμούς, παύτηκε το χάσμα υποκειμένου και αντικειμένου στην εξουσία, το χάσμα ανάμεσα στους κυβερνώντες και στους κυβερνώμενους. Στην Αρχαία Σπάρτη ο λαός αποφάσιζε και για αυτό ήταν και συνεπής στις αποφάσεις του. Η Αρχή της λαϊκής κυριαρχίας έβρισκε το πλήρες νόημά της. Σε αυτό εξάλλου συνίστατο και η «ευνομία», όπως έλεγαν και οι αρχαίοι ακόμα συγγραφείς, της Σπάρτης.

Κυρίαρχο λοιπόν στην πολιτειακή δομή της αρχαίας Σπάρτης, ήταν η λαϊκή της συνέλευση, η Απέλλα. Στις στιγμές ακμής της Πόλης, η Απέλλα βρισκόταν στην πλέον ενδυναμωμένη θέση. Εν τέλει παρότι η νομοθεσία του Λυκούργου ήρθε σαν κοινωνικός συμβιβασμός αντίθετων συμφερόντων, που εκφράζονταν μέσα από διαφορετικές πολιτειακές προσεγγίσεις⁹³, (η βασιλεία με την μοναρχία, η γερουσία με την αριστοκρατία και η Απέλλα με την Δημοκρατία), η λαϊκή συνέλευση ήταν αυτή που κέρδιζε έδαφος με το χρόνο, το δικό της στίγμα υπήρχε στις πολιτικές αποφάσεις, η δική της λειτουργία χαρακτήριζε την ουσία του Πολιτεύματος στην Αρχαία Σπάρτη.

Οι λαϊκές συνελεύσεις παραδοσιακά δεν έχουν ευρείες δικαστικές αρμοδιότητες. Οι δικαστές χρειάζονται συχνά μια ειδίκευση, μια

---

⁹⁰ Μ.Μπακούνιν. Θεός και Κράτος. Σελ.125

⁹¹ Α.Δημητρόπουλος. Γενική Συνταγματική Θεωρία. Σελ. 209

⁹² Βελισσαροπούλου Αρχαία Ελληνικά Δίκαια. σελ.143

⁹³ Τριανταφυλλόπουλος. Αρχαία Ελληνικά Δίκαια. σελ 58

ανεξαρτησία και μια διαρκή σχεδόν ενασχόληση, προσόντα που δεν διαθέτουν τα μεγάλα λαϊκά σώματα όπως οι λαϊκές συνελεύσεις, αν και η Αθήνα είχε καθιερώσει ένα μεγάλο λαϊκό δικαστήριο, την Ηλιαία⁹⁴. Η Απέλλα δεν είχε δικαστικές αρμοδιότητες. Τα όργανα όμως που δικάζαν σημαντικές υποθέσεις, δηλαδή η γερουσία και οι Έφοροι, ήταν άμεσα εκλεγμένα από αυτήν. Μάλιστα οι έφοροι ήταν σώμα από το σώμα της και οι υπεραρμοδιότητές τους θεωρούνταν μάλλον κατάκτηση της Απέλλας. Μάλιστα η εκλογή των εφόρων ήταν ενιαύσια, πράγμα που σημαίνει και τον άμεσο έλεγχό τους.

Η νομοθεσία της Σπάρτης ήταν κατά βάση προϊόν της Απέλλας. Οι διάφορες προτάσεις νόμων, που προετοιμάζονταν από τους εφόρους και την γερουσία, κατατίθονταν προς συζήτηση στην Απέλλα. Η Απέλλα δεν ενέκρινε ή απέρριπτε απλώς τις διάφορες προτάσεις. Με το θεσμό της «ανταγορίας», η Απέλλα επεξεργαζόταν τα διάφορα νομοθετήματα, τα συνδιαμόρφωνε. Η λειτουργία μάλιστα της «ανταγορίας» στην πράξη, έδινε ουσιαστικά στην Απέλλα την νομοθετική πρωτοβουλία. Έτσι ο νόμος στην Αρχαία Σπάρτη δεν ήταν κάτι που επιβαλλόταν στην κοινωνία από έξω, αλλά ήταν προϊόν της δικής της θέλησης. Το δίκαιο της Σπάρτης, στην διάσταση υποκειμενισμού και αντικειμενισμού, έκλεινε ξεκάθαρα προς το δεύτερο.

Η Απέλλα όμως είχε και τις κύριες διοικητικές λειτουργίες. Τα κύρια ζητήματα διοικητικής φύσεως, (όχι εκτελεστικής) αποφασίζονταν εκεί, στην λαϊκή συνέλευση. Εκεί αποφασίζονταν η κήρυξη πολέμου ή η σύναψη ειρήνης. Εκεί έβγαινε ο κανονισμός του τρόπου ενεργείας στις πολεμικές επιχειρήσεις⁹⁵. Αλλά και όταν η Απέλλα ενδιαφερόταν για κάποια πτυχή της καθημερινότητας, αποφάσιζε δεσμευτικά.

---

⁹⁴ McDowell. Το Δίκαιο στην Αθήνα των Κλασικών Χρόνων. Σελ 46 επ.

⁹⁵ Α.Δημητρόπουλος. Γενική Συνταγματική Θεωρία. Σελ.42

Τέλος σημειώνουμε ότι η Απέλλα ήταν μια ζωντανή μαζική διαδικασία, στην οποία συμμετείχαν όλοι οι Σπαρτιάτες άνω των τριάντα χρόνων. Η όλο και μεγαλύτερη συχνότητα των συνελεύσεων δείχνει και την όλο και μεγαλύτερη ακμή του θεσμού. Η Απέλλα αρχικά συνεδρίαζε μια ή δύο φορές το μήνα, ενώ στην συνέχεια έφτασε να συνεδριάζει μια φορά το μήνα πέραν των όχι σπανίων εκτάκτων περιπτώσεων.

B) Η ΑΡΧΗ ΤΗΣ ΙΣΟΤΗΤΑΣ ΚΑΙ ΤΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΚΡΑΤΟΣ

Απαραίτητο συμπλήρωμα της «Άμεσης» Δημοκρατίας της Αρχαίας Σπάρτης, ώστε να μιλάμε για την «ευνομία» της, ήταν η καθιερωμένη μέσα από ποικίλους θεσμούς, αρχή της Ισότητας. Οι Σπαρτιάτες ήταν «όμοιοι», δηλαδή ίσοι.

Οι Σπαρτιάτες μετείχαν μιας ζωής κατά κύριο λόγο συλλογικής. Η συλλογικότητα ήταν ύψιστη προτεραιότητα, καθώς έτσι μόνο η Σπάρτη θα παρέμενε ενωμένη και δυνατή, όπως δηλαδή απαιτούσαν οι συνθήκες. Αλλά αυτή η συλλογική ζωή συνέβαινε σε καθεστώς ισότητας. Έτσι μόνο διασφαλιζόνταν η συνοχή του Σπαρτιατικού λαού¹.

Η Ισότητα αυτή αγκάλιαζε λίγο – πολύ όλες τις σφαίρες του κοινωνικού βίου. Σε πολιτικό επίπεδο είναι επαρκή τα όσα ειπώθηκαν παραπάνω περί της «Άμεσης» Δημοκρατίας στην Αρχαία Σπάρτη. Ισότητα σχεδόν συναντάμε και σε οικονομικό επίπεδο. Στην περίοδο της ακμής της Πόλης δεν παρατηρούνται μεγάλες οικονομικές αποκλίσεις μεταξύ των Σπαρτιατών πολιτών, πράγμα που αντίθετα συνέβαινε στην Αθήνα. Τέλος η ισότητα είχε και κοινωνική διάσταση και εντοπιζόταν σε

κάθε πτυχή της καθημερινότητας των Σπαρτιατών. Αλλά ας δούμε κάποιους θεσμούς που χαρακτηρίζονταν από αυτή την πολυδιάστατη ισότητα.

Όλοι οι Σπαρτιάτες μετείχαν της ίδιας αγωγής στην παιδική τους ηλικία. Από την ηλικία ακόμη των επτά χρόνων, αποκόβονταν από τις οικογένειές τους και μάθαιναν να ζούν συλλογικά. Ο ανταγωνισμός μεταξύ τους είχε την έννοια του ποιος θα φανεί πιο άξιος για την Σπάρτη. Εκπαιδεύονταν, έτρωγαν διασκεδάζαν και κοιμόντουσαν μαζί. Και σε όλες αυτές τις διαδικασίες μετείχαν όλα τα παιδιά επί ίσοις όροις.

Η συλλογική ζωή και η ισότητα που την συνόδευε δεν σταματούσε στην παιδική ηλικία. Όλοι οι υποχρεούνταν να στρατευθούν και να πολεμήσουν αν χρειαστεί (που χρειάζονταν συχνά) για την Σπάρτη από την ηλικία των είκοσι χρόνων. Όλοι είχαν πλήρη πολιτικά δικαιώματα και μετείχαν στην λαϊκή συνέλευση της Απέλλας από τα τριάντα τους χρόνια.

Τέλος μετείχαν όλοι στα λαϊκά συσσίτια, τα «ανδρεία» ή «φειδίτια», έτρωγαν δηλαδή όλοι, ακόμα και οι βασιλείς από το ίδιο φαγητό. Όταν αργότερα άρχισαν να αποκλείονται μαζικά και κυρίως για οικονομικούς λόγους, Σπαρτιάτες από τα δημόσια συσσίτια καθώς και από την Απέλλα (υπομείνοντες), η Πόλη είχε μπει οριστικά σε τροχιά παρακμής.⁹⁶

Μέσα σε ένα τέτοιο πλαίσιο μπορούμε να κάνουμε λόγο για κοινωνικό «κράτος». Το «Σύνταγμα» της αρχαίας Σπάρτης όχι μόνο σεβόταν, αλλά προστάτευε και εξασφάλιζε τα στοιχειώδη δικαιώματα του ανθρώπου, εν τέλει την ανθρώπινη αξία. Αλλά για την ανθρώπινη αξία στην Αρχαία Σπάρτη θα μιλήσουμε και παρακάτω.

Γ) ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ

Το Δίκαιο της Σπάρτης έτεινε προς το αντικειμενικό. Αυτό, που αναλογικά με το σήμερα θα μπορούσαμε να ονομάσουμε κράτος, δεν υφίστατο σαν κάτι διαχωρισμένο από την κοινωνία. Μιλήσαμε και πριν για την «Άμεση» δημοκρατία της, για την λήψη των βασικών πολιτικών αποφάσεων μέσα στην λαϊκή συνέλευση και για την κατάργηση με αυτόν τον τρόπο του διαχωρισμού σε κυβερνώντες και κυβερνώμενους. Με αυτό δεδομένο η θεωρία των δικαιωμάτων, όπως αυτή διαμορφώθηκε στις κοινωνικοπολιτικές συνθήκες μετά την γαλλική επανάσταση⁹⁷, δεν μπορεί να εφαρμοστεί, να χρησιμοποιηθεί σαν μεθοδολογικό εργαλείο για την ανάλυση του «Συντάγματος» της Αρχαίας Σπάρτης.

Στην Αρχαία Σπάρτη δεν υπήρχε κράτος διαχωρισμένο που να απέχει από κάποιες σφαίρες της ζωής του κάθε πολίτη. Κράτος ήταν και ο ίδιος ο πολίτης. Πολύ περισσότερο και για τον ίδιο λόγο δεν μπορούμε να κάνουμε λόγο για διαχωρισμό του δικαίου σε δημόσιο και ιδιωτικό. Το δίκαιο που αφορούσε την Πόλη, το κράτος θα λέγαμε σήμερα, δεν ήταν διαφορετικό από αυτό που αφορούσε τον πολίτη. Έτσι ο πολίτης δεν διεκδικεί χώρο από κάτι έξω από αυτόν, αντίθετά μέσα από τους καθιερωμένους αμεσοδημοκρατικούς θεσμούς συνδιαμορφώνει την καθημερινότητά του. Πάντως σημειώνουμε πάλι εδώ, ότι η ατομικότητα στην επικρατούσα ιδεολογία των Σπαρτιατών ερχόταν σε πολύ δεύτερη μοίρα.

Για τους ίδιους λόγους δεν μπορούμε να κάνουμε λόγο για κοινωνικά δικαιώματα. Δεν εξασφαλίζονται από το κράτος τα στοιχειώδη για έναν αξιοπρεπή βίο. Ισχύει βέβαια η αρχή της ισότητας από την οποία απορρέει η εξασφάλιση μιας αξιοπρεπής ζωής για κάθε Σπαρτιάτη, αλλά

---

⁹⁶ Τριανταφυλλόπουλος. Αρχαία Ελληνικά Δίκαια. σελ 56 επ.

⁹⁷ Α. Δημητρόπουλος Γενική Συνταγματική Θεωρία. Σελ 38

αυτή η εξασφάλιση δεν προκύπτει από κάποιο κράτος αλλά από την αρχή την συμφωνημένη από τους ίδιους τους πολίτες.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6^ο

ΛΟΙΠΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΠΑΝΩ ΣΤΟ «ΣΥΝΤΑΓΜΑ» ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΑΣ ΣΠΑΡΤΗΣ

Α) Η Θρησκεία ως Επικύρωση της Αλήθειας

Η θρησκεία ήταν παρούσα στην καθημερινότητα των Σπαρτιατών. Ιερά, θρησκευτικές εορτές και τελετουργίες, ήρωες – ημίθεοι που λατρεύονταν κατά βάσει στην Σπάρτη, θυσίες. Η θρησκεία είχε μια θέση σε κάθε ιδιαίτερη στιγμή της Πόλης όπως για παράδειγμα πριν από τον πόλεμο. Φυσικό είναι λοιπόν να παίζει και ένα ρόλο στη θέσμισή της.

Κατά το μύθο ο Λυκούργος ή πήρε τους νόμους από το Δελφικό Μαντείο ή τουλάχιστον πήρε την έγκριση για την νομοθεσία του από εκεί. Υπήρχε ανάγκη λοιπόν να καταδειχθεί η θεία προέλευση των νόμων ή η θεία έγκρισή τους, για να μπορέσουν οι νόμοι να έχουν το ανάλογο κύρος επιβολής. Οι Σπαρτιάτες όμως προχώρησαν και πιο πέρα. Απέδωσαν θεϊκές διαστάσεις και στον ίδιο τον Λυκούργο, το νομοθέτη τους. Οι ρήτρες του είχαν μια *de facto* αλήθεια – ορθότητα, δεν αμφισβητούνταν σαν το περίγραμμα της έννομης τάξης της Σπάρτης.

Τα παραπάνω δεν εμπόδιζαν όμως τους Σπαρτιάτες να ερμηνεύουν διαφορετικά, ανάλογα δηλαδή με την πραγματικότητα το «Σύνταγμά» τους, να μεταβάλλουν δηλαδή το νόημά του. Εν τέλει η θεία έγκριση συνόδευε και κάθε μεταγενέστερη νομοθετική κατεύθυνση της Σπάρτης. Επιπλέον, όπως εξάλλου είδαμε και πιο πάνω, πολλές μεταγενέστερες του Λυκούργου τροποποιήσεις, αποδίδονταν κατευθείαν σε αυτόν, ο οποίος ήταν βέβαια ένας ημίθεος. Με λίγα λόγια η θρησκεία δεν φαίνεται να έπαιζε ένα ανασχετικό ρόλο στη νομοθετική δημιουργικότητα των Σπαρτιατών. Απλά περιλάμβανε με τον πλούσιο κύρους μανδύα της κάθε

απόφαση και θύμιζε την σύνδεση κάθε απόφασης με την αρχή του μεγαλείου της Πόλης, την νομοθεσία του Λυκούργου.

Η θέση της θρησκεία στην Αρχαία Σπάρτη, πρέπει να συνδυαστεί με την θέση της εν γένει παράδοσης στην Πόλη. Η παράδοση, το παρελθόν, οι πρόγονοι είχαν κάτι το ιδανικό για τους Σπαρτιάτες. Ήταν οδηγός για την συντήρηση του μεγαλείου της Πόλης. Η τιμή και η σπουδαιότητα που της αποδίδονταν, έμενε στην πράξη περισσότερο στους τύπους. Έτσι διασώζονταν η απαραίτητη για την συνείδηση των Σπαρτιατών, σύνδεση με το παρελθόν.

B) ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΕΚΤΑΚΤΗΣ ΑΝΑΓΚΗΣ – ΑΝΩΤΑΤΟ ΕΙΔΙΚΟ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ

Το «Σύνταγμα» της Αρχαίας Σπάρτης διαμόρφωνε μια έννομη τάξη ιδιαίτερα λειτουργική. Η Σπάρτη ένοιωθε να βρίσκεται μπροστά σε κρίσεις και κινδύνους. Σε κάποιες έκτακτες περιπτώσεις έπρεπε να βρίσκει ένα τρόπο να ανταπεξέρχεται τάχιστα και πέραν των τακτικών διαδικασιών χωρίς όμως να αλλοιώνει την ουσία του Πολιτεύματός της. Οι προβλέψεις αυτές του «Συντάγματος» της Αρχαίας Σπάρτης αντιστοιχούν με τα σημερινά άρθρα περί καταστάσεως Πολιορκίας.

Καταρχήν οι βασιλείς κατά την μεγάλη ρήτρα, αλλά στην πράξη μάλλον και η γερουσία και οι έφοροι είχαν δικαίωμα να διαλύουν τις συνεδριάσεις της Απέλλας, όταν αυτή έπαιρνε «σκολιές», λάθος δηλαδή αποφάσεις. Ο θεσμός βέβαια αυτός ήταν κατ' ουσίαν αντιδημοκρατικός και δεν δικαιολογούνταν ως τέτοιος από καμιά κατάσταση έκτακτης ανάγκης. Πιθανόν όμως ο θεσμός αυτός και με την δεδομένη ενδυνάμωση της Απέλλας μέσα στο χρόνο, να εφαρμοζόταν σπανιότατα.

Στις περιπτώσεις που η Σπάρτη έπρεπε να αποφασίσει γρήγορα για σημαντικό όμως θέμα και δεν ήταν δυνατή η γρήγορη σύγκληση της Απέλλας, συγκαλούνταν η μικρή εκκλησία⁹⁸. Δεν μπορούμε να προσδιορίσουμε την ακριβή σύνθεση της μικρής εκκλησίας. Σίγουρα όμως για να ονομάζεται εκκλησία θα αποτελούνταν από απλούς Σπαρτιάτες. Επίσης πολύ πιθανό και συνάμα λογικό είναι οι αποφάσεις της μικρής εκκλησίας να κυρώνονταν από την Απέλλα, όταν ήταν δυνατό να συγκληθεί αυτή.

Τέλος η Σπάρτη αποκτούσε ένα είδος συγκεντρωτικής εξουσίας κατά τη διάρκεια του πολέμου. Οι βασιλιάδες αποκτούσαν τότε ευρείες αρμοδιότητες. Έκρινε έτσι η Σπάρτη ότι θα ανταπεξερχόταν καλύτερα και κυρίως γρηγορότερα στις ανάγκες του Πολέμου. Πάντως και τότε η Απέλλα είχε επί της αρμοδιότητάς της τις βασικότερες πολιτικές αποφάσεις σχετικά με τον πόλεμο, όπως την κήρυξη και συνέχιση του και την σύναψη ειρήνης.

Στην Σπάρτη επίσης συγκαλούνταν και ένα είδος ανώτατου ειδικού δικαστηρίου. Αυτό ήταν αρμόδιο να δικάσει τους βασιλιάδες, πιθανών να είχε όμως και άλλες τέτοιας σημασίας αρμοδιότητες. Αποτελούνταν από την Γερουσία και τους Εφόρους, όργανα και που και τα δύο ήταν εκλεγμένα από την Απέλλα. Θα μπορούσε εύκολα να παραλληλιστεί με το σημερινό Α.Ε.Δ.

Γ) ΕΙΛΩΤΕΙΑ

Ο θεσμός της δουλείας στον Αρχαίο Ελληνικό κόσμο ήταν κάτι όχι απλώς ευρέως διαδεδομένο, αλλά μάλλον αυτονόητο για κάθε Πόλη. Οι αρχαίοι και πέρα από λίγες φωνές, δεν έδειξαν να προβληματίζονται

---

⁹⁸ Τριανταφυλλόπουλος. Αρχαία Ελληνικά Δίκαια. σελ.59

πάνω στο, όπως και να έχει, απάνθρωπο θεσμό της δουλείας. Δεν φαίνεται να τον έβρισκαν ασύμμετρο με την άμεση δημοκρατία και τον σεβασμό στην αξία του ανθρώπου, που κατά τα άλλα καθιέρωναν.

Οι εἰλωτες, όπως και γενικά οι δούλοι στην Αρχαία Ελλάδα, δεν αντιμετωπίζονταν απλώς ως όχι ισότιμοι πολίτες, δεν αντιμετωπίζονταν γενικά θα λέγαμε ως άνθρωποι. Αν διακρίναμε το δίκαιο, σε δίκαιο περί των ανθρώπων και δίκαιο περί των πραγμάτων, οι εἰλωτες σίγουρα τη θέση τους στο δεύτερο. Στην πράξη αυτό σήμαινε ότι αντιμετωπίζονταν ως απλές παραγωγικές μηχανές, όχι ως ανθρώπινα υποκείμενα με στοιχειώδη ἔστω δικαιώματα. Ἐτσι φαινόταν φυσιολογικό κάθε είδους σκληρό φέρσιμο, κάθε είδους εκμετάλλευσης, η εξουσία ακόμα και στην ζωή τους. Και αυτό γινόταν χωρίς καμία αναστολή καθώς ήταν μια παγιωμένη αντίληψη στις συνειδήσεις των Σπαρτιατῶν Πολιτῶν και γενικά των Αρχαίων Ελλήνων. Σημειώνουμε πάλι εδώ, ότι στην Σπάρτη οι Δούλοι ήταν δημόσιοι, ή καλύτερα κοινοί καθότι δεν υπήρχε κράτος, πράγμα που ίσως σε κάποια σημεία βελτίωνε την θέση τους.

Πάντως οι Σπαρτιάτες είχαν συνείδηση της ανθρώπινης υπόστασης των Ειλῶτων. Από την μια κάποιες φορές και ανάλογα με τις ανάγκες της Πόλης, ελευθέρωναν μέρος των Ειλῶτων, όπως κατά τον Πελοποννησιακό πόλεμο, οπότε και είχαν ανάγκη από ανδρείους πολεμιστές. Από την άλλη ἔδιναν συνεχή αγώνα για να τους κρατήσουν καθυποταγμένους, καθώς ἤξεραν ότι σαν άνθρωποι θα ἐξεγείρονταν σε αυτήν την πραγματικότητα, πράγμα που βέβαια ἔκαναν πολύ συχνά οι Εἰλωτες.

Δ) ΤΟ ΤΕΛΟΣ ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΕΙΑΚΗΣ ΔΟΜΗΣ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΑΣ ΣΠΑΡΤΗΣ

Αναφερθήκαμε πολλές φορές παραπάνω στην μοναδική για τα δεδομένα του Αρχαίου Ελληνικού κόσμου, σταθερότητα του Πολιτεύματος της Σπάρτης και για την αυστηρότητα του «Συντάγματός» της. Εξηγήσαμε και τους λόγους αυτού του φαινομένου. Για τους ίδιους λόγους μπορούμε να καταλάβουμε και το τέλος της Πολιτειακής της δομής.

Η νίκη των Σπαρτιατών επί των Αθηναίων στον Πελοποννησιακό πόλεμο την κατέστησε μοναδικό κυρίαρχο στον ελλαδικό και όχι μόνο χώρο. Ήρθαν όμως στην Σπάρτη και ξένες συνήθειες που δεν μπόρεσε η Σπάρτη να τις ενσωματώσει δημιουργικά. Η συλλογικότητα χαλάρωσε, η αρχή της ισότητας έπαψε να ισχύει πρώτα σε οικονομικό επίπεδο με την χαλάρωση και των δημόσιων συσσιτίων αλλά και σε πολιτικό επίπεδο με την αποδυνάμωση της Απέλλας. Η λιτή Σπάρτη γέμισε χρήμα που συγκεντρώνονταν όμως στα χέρια λίγων. Η μεταβολή της πραγματικότητας δεν μπορούσε πια να χωρέσει στις παλιές δομές. Τα όργανα δυσλειτουργούσαν και δρούσαν για το συμφέρον των μετεχόντων σε αυτά και όχι για το συμφέρον τη Σπάρτης. Το «Σύνταγμα» της Σπάρτης, σε μια προσπάθεια αναγέννησης αναθεωρήθηκε από τον Κλεομένη τον Γ' στα 227 π.χ. Η αναγέννησης όμως τελικά δεν ήρθε και η Σπάρτη γύρισε στις αποχαρακτηρισμένες από την παλιά τους λειτουργία δομές και οδηγήθηκε οριστικά στην παρακμή⁹⁹.

---

⁹⁹ Στεφανόπουλος. Πολιτειακές Δομές και Πολιτειακές Λειτουργίες στην Αρχαία Ελλάδα. σελ. 165 επ.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ

- Αισχύνης** «Περί παραπρεσβείας» Εκδόσεις Πάπυρος 1963
«Κατά Κτησιφώντος» Εκδόσεις Πάπυρος 1963
«Κατά Τιμάρχου» Εκδόσεις Πάπυρος 1963
«Περί την προς Λακεδαιμονίους Ειρήνην» Εκ.Ζαχ/ος 1939
«Κατά Αλκιβιάδου» Εκ.Ζαχ/ος 1939
- Αριστοτέλης** « Αθηναίων Πολιτεία» Εκ.Ζαχ/ος 1939
«Πολιτικά» Εκδόσεις Πάπυρος 1938
- Δημοσθένης** «Κατά Αριστοκράτους» Εκδόσεις Πάπυρος 1961
«Κατά Τιμοκράτους» Εκδόσεις Πάπυρος 1961
«Προς Λεπτίνην» Εκδόσεις Πάπυρος 1961
«Κατά του Στεφάνου» Εκδόσεις Πάπυρος 1961
«Επιτάφιος» Εκδόσεις Πάπυρος 1961
«Κατά Μειδίου» Εκ. Ζαχαρόπουλος
- Θουκυδίδης** «Περικλέους Επιτάφιος» Εκ. Παιδεία
«Βιβλίο Α'» Εκδόσεις Πάπυρος 1954
«Βιβλίο Β'» Εκδόσεις Πάπυρος 1954
- Ισοκράτης** «Περί Αντοδόσεως» Εκδόσεις Πάπυρος 1958
Λυκούργος «Κατά Λεωκράτους» Εκ. Ζαχαρόπουλος 1939
Ξενοφώντας «Ελληνικά» Εκδόσεις Πάπυρος 1991
«Λακεδαιμονίων Πολιτεία» Εκδόσεις Πάπυρος 1938
- Πλάτωνας** «Ιππίας μείζων» Εκ. Πάπυρος
«Νόμοι» Εκ. Νομική Βιβλιοθήκη 1986
- Στεφανόπουλος Σ.** «Πολιτικές Δομές και Πολιτικές λειτουργίες στην Αρχαία Ελλάδα»
«Απολογία Σωκράτους» Εκ. Ζαχαρόπουλος 1939
«Κρίτων» Εκδόσεις Πάπυρος 1940
- Πλούταρχος** «Λυκούργος» Εκδόσεις Πάπυρος 1939
«Σόλων» Εκδόσεις Πάπυρος 1939
«Περικλής» Εκδόσεις Πάπυρος 1939
- Λυσίας** «Αλκιβιάδης» Εκδόσεις Ζαχαρόπουλος 1939
«Κατά Θεομνήστου» Εκδόσεις Ζαχαρόπουλος 1939
«Κατά Εργοκλέους» Εκδόσεις Ζαχαρόπουλος 1939
«Κατά Φίλωνος» Εκδόσεις Ζαχαρόπουλος 1939
«Κατά Ερατοσθένους» Εκδόσεις Ζαχαρόπουλος 1939
«Κατά Αγοράτου» Εκδόσεις Ζαχαρόπουλος 1939
«Υπέρ Μαντιθέου» Εκδόσεις Ζαχαρόπουλος 1939

ΝΕΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΚΑΙ ΜΕΤΑΦΡΑΣΜΕΝΗ

- Ανδρέας Δημητρόπουλος** «Γενική συνταγματική Θεωρία» 2001
«Πολιτικό, κοινωνικό και οικονομικό Δίκαιο»
Εκ. Σάκκουλα
«Το Σύνταγμα ως βάση της έννομης τάξης»
«Η Συνταγματική Θέσις των Πολιτικών
Κομμάτων» Εκ. Σάκκουλα
«Η Δομή και η Λειτουργία της Σύγχρονης
Δημοκρατία» Εκ. Σάκκουλα
«Η Γένεση του κοινοβουλευτικού
Συστήματος» Εκ. Σάκκουλα
- Θεοδώρα Αντωνίου** «Στοιχεία Άμεσης Δημοκρατίας στο
Αναθεωρημένο Σύνταγμα του 1975»
- Βλάχος Γ.** «Η Ενότης της Πολιτικής εξουσίας και η διάκριση των
Εξουσιών» 1956
- Μάνεσης Αρ.** «Αι Εγγυήσεις Τηρήσεως του Συντάγματος» 1956
- Σγουρίτσα Βλ.** «Συνταγματικόν Δίκαιον»
- Κ. Καστοριάδης** «Χώροι του Ανθρώπου» Εκ. Ύψιλον
- Μ.Μπακούνιν** «Θεός και Κράτος» Εκ. Ελεύθερος Τύπος
- Τριανταφυλλόπουλος** «Αρχαία Ελληνικά Δίκαια» 1970
- Αννα Ράμου-Χαψιάδη** «Από την φυλετική Κοινωνία στην πολιτική»
Εκ. Καρδαμίτσα, 1982
- Σπ. Τρωιανός – Ι.Βελισσαροπούλου** «Ιστορία Δικαίου» Εκ. Σάκκουλα,
1993
- Εμμανουήλ Μικρογιαννάκης** «Παθολογία Πολιτευμάτων στην
Αρχαιότητα» Εκ.Μαλλιάρης 1986
- Α.Γεωργοπαπαδάκου** «Εκλεκτά μέρη από τον Θουκυδίδη»
Εκ. Μαλλιάρης 1986
- Arnaldo Biscardi** «Αρχαίο Ελληνικό Δίκαιο» Εκ. Παπαδήμα 1991
- D.M. MacDowell** «Σπαρτιατικό δίκαιο» Εκ. Παπαδήμα 1991
“Το Δίκαιο στην Αθήνα των Κλασσικών Χρόνων”
Εκ. Παπαδήμα 1991
- Robert Faceliere** «Ο Δημόσιος και Ιδιωτικός Βίος των Αρχαίων
Ελλήνων» Εκ. Παπαδήμα

ΞΕΝΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Forrest “A History of Sparta” London 1968

Crimes “Ancient Sparta” Manchester 1952

De Sanctis “Ατθίς”

Toynbee “Some problems of Greek History” London 1968

A.Jones “The Law and Legal Theory of the Greek” Oxford 1956